

Afgiftekantoor
Antwerpen X

België / Belgique
P.B.
Antwerpen X
8/5572

vivat academia

tijdschrift van het Verbond der Vlaamse Academics
driemaandelijks nr 129 oktober, november, december 2005

POSTCODE VOOR TERUGZENDING	7600	INSCHRIJVING	☐
☒ VERHUISD		ADRESSE INHOORRECTE	☐
☐ OVERLEDEN		NE RECIFT PLUS LE COORRE A	☐
☐ GEWEIGERD		L'ADRESSE INDOUPE	☐
☐ NIET AFGEHAALD		NON RECLAME	☐
☐ ONBEKEND		REFUSE	☐
☐ ONTVANGT DE BRIEFWISSELING NIET MEER OP HET AANGEGUIND ADRES		DECEDE	☐
☐ ADRES ONVOLLEDIG ONJUUST		DEMEMAG	☐
		RETOUR	☐
		GODE POSTAL	☐

Dr. Jur. Madeleine Reuten
~~Dijkstraat 28~~
~~3500 Hasselt~~

*'Custom
& first check
tyranny'*

Walter Bagehot, Engels journalist, 1826-1877

Inhoud

Het verdriet van de kosmopoliet (Douwe Draaisma)	159
Beschouwingen over de nationale strategie van de Vlamingen (Jaak Peeters)	174
De economische noodzaak van talenkennis en het ontbreken van een Vlaamse talenpolitiek (Hans Verboven)	189
Over vrijheid en haar grenzen (Henk E.S. Woldring)	198
Rondom de vloedlijn (Hans Verboven)	213

secretariaat: Passendalestraat 1A verantwoordelijke uitgever: F. Fleerackers
tel 03 320 06 34, fax 03 366 60 45, rek. 979-0847064-65 Passendalestraat 1A
e-post vva@vvacademici.org, http://vvacademici.org 2600 Berchem

Tot uw dienst: de leden van het hoofdbestuur.

Algemeen voorzitter:

Prof. Dr Frank Fleerackers, Vrijheidslaan 17, 1081 Brussel

Algemene ondervoorzitters:

Lic. Milka Tombal, Carnegielaan 47, 3500 Hasselt

Ir. Marc Van Dongen, Bredabaan 764, 2170 Merksem

Algemeen secretaris:

Ph. D. Rita Wardenier, Waversesteenweg 288, 1040 Brussel

Algemeen penningmeester:

Lic. Fernand Smets, Oostvaardijk 17, 2830 Willebroek

Hoofdredacteur:

Mr. Frank Judo, Luchtvaartlaan 50 bus 5, 1150 Sint-Pieters-Woluwe

Bestuursleden:

Lic. Alain Mouton, Voorstraat 36 A, 8500 Kortrijk

Lic. Stijn Debruyne, H. Mausstraat 15 b 7, 1000 Brussel

Lic. Chris D'Huyvetter-Swinnen, Azalealaan 1, 2950 Kapellen

Ir. Wim Vereyken, Pater Pirelaan 9, 8400 Oostende

Lic. Marnix Cherretté, Vaartstraat 4 bus 5, 9300 Aalst

Dr. Noël Geirnaert, Hugo Verrieststraat 5, 8000 Brugge

Lic. Ghislain Duchateau, Eendrachtlaan 3, 3500 Hasselt

Elk auteur is verantwoordelijk voor zijn bijdrage. VVA-standpunten worden expliciet als dusdanig aangekondigd.

Het verdriet van de kosmopoliet

Prof. Dr Douwe Draaisma

Oratie ter gelegenheid van de aanvaarding van het Bijzonder Hoogleraarschap in de Geschiedenis van de Cognitieve Psychologie.

Mijnheer de Rector Magnificus,
leden van het College van Bestuur,
bestuursleden van het Archief- en Documentatiecentrum Nederlandse Psychologie,
zeer geachte toehoorders,

Niet zonder schroom neem ik mijn plaats in op deze kathedraal tegenover dit geleerde gehoor. Voor ons, Amerikanen, is de ervaring onderwezen te worden door Europeanen, hetzij mondeling, hetzij door middel van hun boeken, geenszins ongewoon. Aan mijn eigen Universiteit, die van Harvard'—we bevinden ons in een citaat, zoals u al hebt geraden, en we gaan nog even door—aan Harvard dus 'gaat er geen winter voorbij die niet zijn oogst oplevert aan voordrachten van Schotse, Engelse, Franse of Duitse vertegenwoordigers van de wetenschappen of de letteren van hun geboorteland, die wij ertoe hebben bewogen de Oceaan over te steken om ons toe te spreken. Voor ons is het de natuurlijkste zaak van de wereld dat wij luisteren, wanneer de Europeanen spreken. De tegenovergestelde gewoonte, dat wij spreken terwijl de Europeanen luisteren, hebben wij ons nog niet eigen gemaakt; en wie dit avontuur voor het eerst overkomt heeft het gevoel zich te moeten verontschuldigen voor een zo impertinente daad.'

Aan het woord was hier de psycholoog en filosoof William James. Het is al weer even geleden dat hij dit beeld van de verhouding tussen Europa en Amerika opriep, 1902 namelijk. William James was uitgenodigd in Edinburg de prestigieuze *Gifford Lectures* te geven; hij zou met deze lezingen zo ongeveer de stichter worden van de godsdienstpsychologie. Ik geloof dat James oprecht was toen hij zijn gevoelens van schroom beschreef, maar er zit ook wel

een wolkje ironie door gemengd. In 1902 was al een verschuiving op gang gekomen in de verhouding tussen Amerika en Europa, in een richting die ons de voorstelling van een Harvard-gemeenschap die aan de lippen hangt van Schotse, Franse en Duitse geleerden laat herkennen als iets uit een voorbije tijd.

William James, in 1902 net zestig, had zelf zijn vorming gekregen in een tijd dat wetenschap en filosofie een Europese oriëntatie hadden. Hij was op die vorming door de bijzondere omstandigheden van zijn opvoeding goed voorbereid. Het kapitaal van grootvader William James, vergaard door grondspeculatie bij de aanleg van het Eriekanaal, stelde drie, vier generaties James in staat tot een leven in de luwte van rente en dividend, de toekomstige psycholoog had zijn talen leren spreken dankzij Franse en Duitse gouvernantes en tussen zijn vijftiende en achttiende verbleef William met het hele gezin James in Frankrijk, Zwitserland, Duitsland en Engeland. Ook in zijn studententijd en later tijdens studiereizen bracht James veel tijd door in Frankrijk en Duitsland. Hij maakte al reizend en hier en daar colleges volgend kennis met de meest uiteenlopende wetenschappelijke tradities. Hij trof in Frankrijk een psychologie aan met een sterke klinische oriëntatie, nauw verbonden met de psychiatrie en de methode van de gevalsstudie, en in Duitsland een psychologie die experimenteel was ingesteld en zich vooral richtte op elementaire waarnemingsprocessen. Zo raakte James vertrouwd met verschillende onderzoekstijlen, wetenschappelijke culturen, intellectuele tradities, en hij verwierf die vertrouwdheid van binnenuit, omdat hij de talen van die tradities sprak.

Misschien heeft deze zwerflust meegebracht dat zijn werk later zo'n weldadig relativerend karakter kreeg. De reiziger komt te weten dat het elders anders is. Hij ziet, om maar iets te noemen, dat grenzen tussen disciplines niet overal op dezelfde manier getrokken zijn. In een notitie uit 1878 schrijft James dat filosofen, fysiologen en psychologen zich te vaak laten betrekken in grensgeschillen, waarbij elke discipline probeert de hekken van de ander zoveel mogelijk achteruit geplaatst te krijgen om zo het eigen gebied te vergroten. In zijn eigen werk, ging James verder, wilde hij zich opstellen als iemand die al het land in bezit heeft—ik citeer: *'Hem kan het niets schelen waar de hekken komen te staan en als eigenaar van het hele land zal hij erop toezien dat iedere vierkante meter ervan bebouwd wordt.'* Zo schreef James verder aan een oeuvre waarin de hekken inderdaad meestal openstonden en waarvan de opbrengst was gevoed door wat hij had gehoord, gelezen en gezien in de intellectuele en wetenschappelijke tradities van de landen die hij had bereisd. Met William James was het werkelijk, met een titel

van Bram de Swaan, 'het lied van de kosmopoliet', zijn werk heeft het vrolijke, het panoramische, het open karakter van iemand die meer van de wereld heeft gezien dan wat er thuis te vinden was.

Zou William James—ik maak even een sprongetje in de tijd—niet een schitterend voorbeeld zijn van wat we nu, aan de huidige Europese universiteiten, proberen te bereiken met 'internationalisering'?

Het antwoord luidt: *nee*. Ik zal mij in deze oratie nader verklaren.

Het perspectief dat ik daarbij zal innemen is dat van een historicus, tenslotte is de leeropdracht die ik vandaag namens het *Archief- en Documentatiecentrum Nederlandse Psychologie* de eer heb te aanvaarden die van 'geschiedenis', weliswaar slechts die van de psychologie (en daar zal ik mijn voorbeelden vandaag ook toe beperken), maar een historicus ziet de zaken graag in een groter verband. Sterker: een historicus die deugt voor zijn vak is om te beginnen al bijna een kosmopoliet, natuurlijk niet in geografische zin, historici zijn in mijn ervaring geen gedreven reizigers, maar in temporele zin: zij hebben conventies en culturen, stijlen en tradities zien komen en gaan, de relativisering van de geografische kosmopoliet, het 'elders is het anders', heeft bij hen de vorm aangenomen van 'ooit was het anders'—en meestal niet eens zo heel lang geleden. Tegelijkertijd moet een historicus zijn plaats weten. Zijn positie heeft veel weg van die van een meteoroloog die klimaatsveranderingen onderzoekt: hij beseft dat hij te doen heeft met omvangrijke, meestal traag verlopende verschuivingen, die hij niet kan manipuleren, al kan hij wel de oorzaken en consequenties bestuderen.

Kosmopolitisme, de intellectuele versie ervan, staat voor waarden die ook die van de wetenschap behoren te zijn: nieuwsgierigheid, openheid, het verlangen de horizon te verbreden, het genoeg aan variatie, misschien zelfs het vermogen verschillende registers te bespelen (of tenminste te waarderen dat er verschillende registers zijn). Internationalisering is geen doel op zich, het is eerder het instrument dat de kosmopolitische instelling moet bevorderen. Internationalisering en kosmopolitisme verhouden zich als middel en doel. De vraag mag dan gesteld worden hoe de consequenties van internationalisering, bedoelde en onbedoelde, zich verhouden tot wat ermee beoogd wordt. Veel van wat nu in het kader van internationalisering wordt ondernomen, zoals studieverblijven aan buitenlandse universiteiten of de uitwisseling van docenten, zal inderdaad dat horizonverbredende effect hebben dat we met kosmopolitisme associëren, maar er zijn naar mijn mening ook consequenties waarbij het middel zich *tegen* het verder gelegen doel keert. Ze liggen, zal blijken, vooral in het vlak van de taal en zijn samen verantwoordelijk voor wat ik maar heb aangeduid als 'het verdriet van

Hier moet ik u direct even discreet terzijde nemen. Er bestaat een verschijnsel in de geheugenpsychologie dat 'cryptomnesie' heet. Dat betekent dat iemand kennis heeft genomen van een idee, een formulering, een titel, dit idee vervolgens weer vergeet en het later, als het hem opnieuw te binnenschiet, niet herkent als iets dat hij eerder van iemand anders heeft gehoord. Cryptomnesie is het bewaren van het bericht en het vergeten van de bron. Niemand is immuun voor cryptomnesie, het kan de beste overkomen. Ook iemand die heus zelf wel mooie titels kan verzinnen kan in alle argeloosheid met de titel van een ander op de proppen komen. Kort en goed: dat is mij overkomen. Op weg naar mijn werk, op de kop van de Korreweg, had ik de gelukkige inval dat 'het verdriet van de kosmopoliet' op passende wijze varieerde op 'het lied van de kosmopoliet' van Bram de Swaan. Tevreden mailde ik mijn vondst aan mevrouw Sibers. Nog diezelfde ochtend vroeg mijn trouwe uitgever, Patrick Everard, of die titel niet al eens gebruikt was. En jawel. Door De Swaan zelf. Hij schreef in 1985 in *NRC-Handelsblad* een artikel onder de titel 'Verdriet en lied van de cosmopoliet'. Het is meer dan waarschijnlijk dat ik die titel toen al gezien heb. Dit verschijnsel heet dus geen plagiaat, maar cryptomnesie—vergeet niet dat u het van mij gehoord hebt.

In de zomer van 1999 ondertekenden 31 ministers van onderwijs in Bologna een akkoord over de hervorming van het Europese hoger onderwijs. Een belangrijk onderdeel van de zogeheten Bologna-verklaring was de invoering van de *bachelor-master*-structuur—'naar Engels model', ziet men er vaak aan toegevoegd, ter bijlichting misschien van hen die dachten dat het uit Duitsland kwam. Die *bachelor-master* is in Nederland inmiddels ingevoerd. Voor het overige zijn de Bologna-akkoorden voor velen van ons lange tijd iets van veraf gebleven, ze drongen niet door in het dagelijks leven van de academicus. De eerste keer dat ik het gevoel kreeg dat deze ontwikkelingen nu wel heel dichtbij kwamen was na het lezen van een artikeltje in de *Universiteitskrant* vorig jaar. Daarin stond dat het Talencentrum van de Groningse universiteit bij de docenten economie en bedrijfskunde examens Engels had afgenomen en dat daarbij hoge zakpercentages vielen te betreuren op de onderdelen schrijf- en spreekvaardigheid. Hetzelfde Talencentrum dat deze docenten—helaas—had moeten laten zakken bleek ook cursussen in de aanbidding te hebben waarmee die vaardigheden bijgespijkerd konden worden—wat men wel een heel gelukkig arrangement mag noemen—zodat ik erop vertrouw dat deze deficiëntie nu wel zal zijn weggewerkt. Mijn eerste associatie was er een van verbazing,

vooral over de zakpercentages bij bedrijfskunde. Ik weet niet beter dan dat docenten daar hun studenten vertrouwd maken met *human resource management* en *outplacement strategies voor people's managers*; dat, met andere woorden, het Nederlands daar al Engels is. Dat mensen die daar werken nog kunnen zakken voor hun Engels was wel een beetje raadselachtig. Maar mijn tweede associatie, ernstiger, was dat examens als deze ook duidelijk maken hoe 'internationalisering' opgevat moet worden, namelijk als anglicisering. In de masterfase van de verschillende studies zal veel van het onderwijs in de toekomst in het Engels gegeven worden. Aan mijn eigen faculteit, die van de Gedrags- en Maatschappijwetenschappen, is al een lijst opgesteld van cursussen die in het Engels gegeven zullen worden; internationalisering betekent ook bij ons eigenlijk nooit dat—zeg—een Duitse collega lezingen of colleges in het Duits komt geven, het kan wel betekenen dat we op ons jaarlijkse Heymanssymposium aan Nederlandse sprekers voor een overwegend Nederlands gehoor vragen om Engels te spreken.

Dat internationalisering in de praktijk neerkomt op verengelsing geldt niet alleen voor de instructietaal. Ook de publicatietaal is in veel gevallen gedefinieerd als Engels. Het meest expliciet gebeurt dat in het protocol dat de Nederlandse vereniging van universiteiten VSNU hanteert bij onderzoeksvisitaties. Dit protocol onderscheidt tussen publicaties in het Engels en publicaties 'in andere talen'. Een publicatie in het Nederlands is dus een publicatie in een 'andere taal', net als een publicatie in het Duits of het Frans. In de meeste beoordelingsprotocollen zoals die intern bij faculteiten gehanteerd worden krijgen internationale—opgevat als Engelse—publicaties een hoger puntenaantal toegekend. Hoe moeilijk mensen van buiten de universiteit dat ook in overeenstemming kunnen brengen met wat zij dachten dat de betekenis was van het woord 'internationaal', zo is het nu eenmaal: Duitse en Franse publicaties worden niet gehonoreerd als internationale publicaties. Dat is om te beginnen al een aspect van internationalisering dat je eerder als parochiaal dan kosmopolitisch zou moeten typeren.

Deze verengelsing—die in de praktijk van het wetenschappelijk bedrijf trouwens vooral neerkomt op veramerikanisering—heeft consequenties voor de positie van het Nederlands als wetenschapstaal, voor de positie van andere moderne talen, maar ook voor wat we in het Engels schrijven en doceren. Ik wil deze drieslag van effecten onderzoeken op hun verhouding tot het kosmopolitisme waar internationalisering, als beleid, op is gericht.

Over de positie van het Nederlands als wetenschapstaal heeft de socioloog Dick Pels twee jaar geleden al eens een interessante discussie geïnitieerd. Hij pleit zelf voor een soort tweesporenbeleid: het op peil brengen van het Engels, 'ons' Engels, als voertaal in de internationale wetenschappelijke communicatie, onder gelijktijdige bescherming van het Nederlands als de taal waarin men zich thuis tot een breder geïnteresseerd publiek wendt. De bescherming schuilt erin dat deze Nederlandse publicaties in metingen van produktiviteit en kwaliteit niet meer categorisch achtergesteld mogen worden ten opzichte van publicaties in het Engels. Dat laatste is nu nog uitdrukkelijk het geval. Het recente rapport van de *Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen* (verder: KNAW) over tweetaligheid in onder meer de gedrags- en maatschappijwetenschappen heeft aangegeven te betreuren dat academische bevorderingen, benoemingen en lidmaatschappen van onderzoekscholen vrijwel uitsluitend gerelateerd zijn aan Engelstalige publicaties. Ook vergelijkingen tussen onderzoeksgroepen en uiteindelijk tussen universiteiten onderling zijn terug te voeren op deze outputmetingen. Pels maakt zich daar zorgen over, net als ik, en samen zijn we in het goede gezelschap van de KNAW.

Die zorgen zijn divers van aard en omvang. De socioloog Schuyt heeft al eens de paradox gesignaleerd dat we de tweede generatie allochtonen dwingen Nederlands te leren, terwijl diezelfde taal aan de universiteit aan betekenis begint te verliezen. Een verzwakking van de positie van het Nederlands in het hoger onderwijs zal met zich meebrengen dat we ergens halverwege de universiteit ophouden bij te dragen aan een verdere integratie van studenten met een allochtone achtergrond.

Maar voor *alle* studenten zal Engels als instructietaal nadelig uitpakken. Delfts onderzoek naar Engelstalige hoorcolleges van Nederlandse docenten becijferde het kwaliteitsverlies aan de zijde van de docenten op 15 procent. Aan de zijde van de studenten kwam daar nog eens 15 procent bij. Het cumulatief effect betekent een fors slechter hoorcollege. 'Maar daarom juist die Engelse les voor docenten!', hoor ik nu iemand denken. Denkfout. Want opgevat als het verschil tussen moedertaal en tweede taal is 15 procent heel gering en het zal niet eenvoudig zijn daar nog een drastische vooruitgang in aan te brengen. We moeten die Delftse docenten juist feliciteren met hun taalvaardigheid.

Zorgen zijn er ook over de marginalisering van Nederlandse vaktijdschriften, waar redacties moeite hebben universitaire medewerkers

nog tot het schrijven van Nederlands werk te stimuleren. In dit proces zal het verengelsen van de instructietaal als katalysator werken. Onderwijs in het Engels betekent ook dat je alléén Engelstalige literatuur voor kunt schrijven, een verschraling ten opzichte van de situatie dat je nog kon kiezen tussen Nederlandse *en* Engelse literatuur. Het zal de stimulans om Nederlandse teksten voor onderwijs te schrijven uithollen.

Hoe verschrallend en parochiaal zulke ontwikkelingen kunnen uitpakken blijkt als men zich realiseert dat wat hier voor het Nederlands is gezegd, ook in andere landen voor de landstaal geldt. Als van—zeg—de Deense universiteiten terwille van de internationalisering wordt gevraagd hun curricula in het Engels aan te bieden, zal de student die naar Kopenhagen komt gereisd daar niet zozeer de Deense cultuur voor zich geopend zien als wel de Deense keuze uit de Engelse literatuur. Ik kom bijna in de verleiding de Denen vanaf deze plek op te roepen toch vooral óók in het Deens te blijven schrijven en doceren.

Maar het zorgelijkste effect van de tweedeling Engels-voor-collega's en Nederlands-voor-leken is dat al snel ook een tweedeling in status ontstaat, zeker als die tweedeling zich herhaalt op het niveau van het onderwijs in de bachelor- en de masterfase. Engels zal associaties oproepen met echte wetenschap, toponderzoek, *cutting edge science*—je gaat er haast automatisch Engels van spreken; Nederlands zal staan voor populair, journalistiek, tweede garnituur. Die kant moet het niet op. Het is waar dat grote delen van de psychologie een dermate technisch en gespecialiseerd karakter hebben dat daar alleen zinvol binnen internationale netwerken van collega's over gecommuniceerd kan worden en het is inmiddels niet meer dan logisch dat dat in het Engels gebeurt. Maar er zijn ook delen van de psychologie die in hun onderzoek en theorievorming veel dichter bij lekenopvattingen en relatief duidelijke maatschappelijke verschijnselen blijven en waarover publicaties in andere media dan het Engelstalige *refereed journal* meer voor de hand liggen. Deze publicaties vallen niet buiten de wetenschap, maar zijn wetenschap op een andere plek.

Voorbeeldig in dit opzicht vind ik het werk van onze collega's in de rechtspsychologie, zoals Crombag en Merckelbach in Maastricht en Wagenaar en Van Koppen in Leiden. Zij hebben zich de laatste jaren als getuige-deskundigen, als leden van adviescommissies en als auteurs van artikelen en boeken gemengd in kwesties die opdoken in de Nederlandse rechtsgang: problemen met ooggetuigeverklaringen, de veronderstelde bewijskracht van bekentenissen, de invloed van traumatische belevenissen op herinneringen, de sta-

tus van 'hervonden herinneringen', de invloed van suggestie tijdens therapie of hypnose en een reeks van andere onderwerpen op het snijpunt van recht en psychologie. Men kan niet zeggen dat zij hun wetenschap bedreven in het laboratorium en het vervolgens 'vertaalden' of 'populariseerden' voor een breed publiek, het is eerder het type wetenschap dat tot stand komt in interactie met een praktijk waarbij nu eenmaal een groter publiek is betrokken. Boeken als *Dubieuze zaken of Hervonden herinneringen* spelen nu een rol in politieopleidingen en rechtenstudie en zijn een overtuigende bijdrage van de psychologie aan een betere inrichting van de rechtsgang. Dit is wetenschap van hoog niveau, in het Nederlands, op andere podia dan het vaktijdschrift en het zou bizar zijn het vanwege datzelfde Nederlands op welke wijze dan ook minder te honoreren.

Overigens hebben alle genoemde rechtspsychologen ook een lange lijst van Engelstalige publicaties op hun naam; het cruciale punt is hier dat oordelen over de kwaliteit van hun werk zich niet als vanzelfsprekend mogen opdelen langs de lijnen van de taal waarin het is geschreven.

II

Wat zal internationalisering—de tweede vraag—betekenen voor andere moderne talen, in de Nederlandse verhoudingen vooral Duits en Frans?

Het afgelopen jaar heeft het tijdschrift van het *Academisch Medisch Centrum* van de Universiteit van Amsterdam, het *AMC-Magazine*, mij gastvrijheid geboden voor een vijftiendelige serie over eponiemen in de hersenwetenschap. Eponiemen zijn zaken die naar personen zijn vernoemd, zoals het gebied van Broca, het Korsakovsyndroom, de Purkinjecel of de ziekte van Alzheimer. Bijna altijd is de vernoeming als een eclips voor de historische persoon geschoven: niemand denkt bij 'Parkinson' nog aan de toegewijde huisarts James Parkinson die rond 1800 praktijk voerde in een van de armste wijken van Londen en als eerste de naar hem genoemde ziekte beschreef. Ook 'Gilles de la Tourette' verwijst al lang niet meer naar de Parijse psychiater die in 1885 zijn gevalsstudies publiceerde over de merkwaardig springerige motoriek en vocale uitbarstingen die bij deze stoornis horen. Ik begon die serie aanvankelijk om ook in het weekend iets om handen te hebben—ik heb geen hobbies—maar gaandeweg werd het wat meer en in de herfst van volgend jaar hoop ik een boek gereed te hebben over wat het in de her-

senwetenschap nu eigenlijk betekent iets te ontdekken of, wat niet helemaal hetzelfde is, als ontdekker erkend te worden.

Min of meer tot mijn eigen verbazing stelde ik aan het eind van de serie vast dat die vijftien eponimisten niet minder dan *neven* verschillende nationaliteiten telden en dat ik hun werk toch stuk voor stuk in de oorspronkelijke publicaties had kunnen lezen. Dat ligt niet aan mijn talenkennis, tenminste niet alléén daaraan. Parkinson schreef uiteraard Engels. Alzheimer en Brodmann schreven Duits, evenals de Oostenrijker Asperger. Broca, Capgras, Clérabault, Gilles de la Tourette en de Zwitser Bonnet schreven Frans. Maar onder de eponimisten zat ook een Japanner, Guan Wada, die de Wadatest ontwierp waarbij beurtelings de linker- en de rechterhersen helft verdoofd worden zodat de uitval van functies vastgesteld kan worden; verder was er nog een Tsjech, Evangeliste Purkinje, van de Purkinjecel en de Purkinjeverschuiving, en er was een Rus, de neuroloog Sergei Korsakov. Ik lees geen Japans, Tsjechisch of Russisch. De reden dat ik toch hun oorspronkelijke werk kon lezen is dat zij zich hebben bediend van talen die vanouds een sterke positie als tweede taal hadden en daardoor een schakelfunctie vervullen. Toen Korsakov in de jaren zeventig van de negentiende eeuw het gymnasium van Moskou bezocht leerde hij daar Duits en Frans als tweede taal, in die talen heeft hij later veel gepubliceerd en omdat ik honderd jaar later op de Christelijke HBS in Leeuwarden diezelfde talen kreeg onderwezen kan ik mij nu toegang verschaffen tot het gedachtengoed van een neuroloog uit een ver land en een ver verleden.

Bram de Swaan heeft in zijn boek *Woorden van de wereld* aangegeven dat er een soort uitspannel van talen bestaat met een sterk hiërarchisch patroon. Onder de circa 6000 talen die bestaan zijn er maar zo'n honderd die als centrale, schriftelijke, officiële taal fungeren en samen door zo'n 95 procent van de mensheid gehanteerd worden. Van die honderd zijn er een dozijn die door meer dan honderd miljoen mensen gesproken worden, zoals Arabisch, Japans, Russisch of Spaans. Daarbovenuit steekt dan het Engels als de taal van de mondiale communicatie. Duits en Frans behoren tot de talen net onder de top, die voor velen de moedertaal zijn, maar ook voor velen als tweede taal die schakelfunctie hebben.

Nu zou men hieruit het argument kunnen construeren dat het er voor onderzoekers blijkbaar op aan komt zich net als eertijds Purkinje en Korsakov een tweede taal eigen te maken, liefst allemaal dezelfde, Engels, zodat iedereen via deze *lingua franca* toegang kan krijgen tot wat er aan onderzoek wordt geproduceerd. Maar zelfs al zou het zover komen en zelfs al zou het alleen maar voordelen

brengen—wat ik bestrijd—dan nog blijft waar dat het verleden van de wetenschappen zijn neerslag heeft gekregen in de talen die gebruikt werden toen deze wetenschappen tot ontwikkeling kwamen. Naast het Engels waren dat vooral Frans en Duits. Een verrre-gaande anglisering van de universiteit zal op het VWO, Voorberei-dend Wetenschappelijk Onderwijs tenslotte, een neerwaartse druk op Frans en Duits veroorzaken. Daarmee komt de bevoorrechte po-sitie in gevaar van Nederlanders die door hun toegang tot verschil-lende talen kunnen intermediëren tussen de intellectuele tradities van een paar grote, rijke en oude taalgebieden.

Schakels tussen talen zijn ook schakels tussen tijdperken. De be-perking tot Engels zal langzaam het deksel laten zakken over een uitwisseling over grote historische afstanden. Meer Engels opent niet alleen nieuwe werelden, maar sluit ook oude af. Het gevolg daarvan mag je wel bijna georganiseerd geheugenverlies noemen. Als we voor het gemak het geheel van publicaties in een wetenschap en de inhoud van wetenschappelijke archieven opvatten als het col-lectief geheugen van die wetenschap, komt verlies van toegang op hetzelfde neer als vergeten. De sporen zijn er wel, latent, maar zijn niet meer te activeren. Dit betekent de geleidelijke verdwijning van vergelijkingspunten, ijkpunten, variatie, van de blik die ruimer is dan het hier en nu, het verlies, kortom, van kosmopolitisme in historische zin.

III

Wat betekent het stimuleren van Engelstalig publiceren—de derde vraag—eigenlijk voor die publicaties zelf?

Psychologie is een veelzijdig vak. In één jaargang van het *Ameri-can Journal of Psychology* kan men constateren dat psychologen zich bezighouden met zulke geschakeerde onderwerpen als dromen, oogbewegingen, aandacht, het aanleren van complexe bewegingen, geurassociaties, auditieve gewaarwordingen en rekenonderwijs. En dit is dan nog maar de jaargang 1905, honderd jaar later is de diver-siteit alleen maar toegenomen. Maar wie een recente jaargang van ditzelfde *American Journal of Psychology* ter hand neemt ziet ook dat sommige vormen van variatie juist afgenomen zijn. De jaargang 1905 bevat een bont palet van genres. Er zijn verslagen bij van ex-perimenteel onderzoek, theoretische artikelen, overzichtsartikelen, beschouwelijke stukken, essays, en al deze artikelen hebben van hun auteur de compositie, toon en vormgeving gekregen die pas-sen bij het genre en het onderwerp. Het is precies deze individuele

vormgeving die elk van de artikelen uit 1905 kansloos zou maken als het nu bij het *American Journal of Psychology* zou worden ingediend. Aan de ingang van de belangrijkste psychologische vak-bladen staat namelijk het *APA-Publication Manual*, dat een uiterst strikte codificering heeft opgelegd aan wat in *APA*-tijdschriften kan verschijnen.

De taalkundige Bazerman heeft gedocumenteerd hoe het *APA-Manual* deze poortwachterachtige positie heeft gekregen. In 1929 verscheen voor het eerst een publicatiehandleiding. Deze telde nog geen zeven pagina's en bevatte in relatief algemene termen gestel-de aanwijzingen, vooral bedoeld als goede raad, bijvoorbeeld dat door een logische indeling het gebruik van tussenkopjes beperkt kan blijven. Ook de handleiding van 1944 (32 pagina's) heeft nog deze pedagogische inslag en richt zich op 'de jongere leden van de pro-fessie, waarvan velen voor het eerst iets schrijven dat gepubliceerd zal worden.' Maar in het *Manual* van 1952 (61 pagina's) hebben de aanwijzingen plaatsgemaakt voor voorschriften, de adviezen voor eisen, en begint de handleiding dus te veranderen in een standaard. In 1974 (132 pagina's) en 1983 (200 pagina's) heeft deze stan-daard al in grote trekken de vorm van de huidige vierde editie: 368 pagina's directieven voor compositie, stijl, interpunctie, verwijzing, volgorde, spelling, citaat, kopjes, tussenkopjes, opmaak, etcetera.

Een standaard is handig. Een uniforme indeling vergemakkelijkt het snel scannen van een artikel op bruikbaarheid. Een gedetailleerde matrijs voor het schrijven maakt het ontwerpen van overgangen, het bedenken van kopjes en nog tientallen van dat soort persoonlij-ke beslissingen overbodig. Het *APA-Manual* neemt de auteur veel denkwerk uit handen. Bovendien is bij experimenteel onderzoek al veel denkwerk aan de verslagfase voorafgegaan. Maar een stan-daard is niet alléén maar handig, hij dirigeert ook: hij dirigeert de auteur, de lezer en via deze twee uiteindelijk ook het onderzoek. Bazerman laat zien dat de *APA*-standaard vorm kreeg tijdens de opkomst en hoogtijdagen van het behaviourisme en ook de presen-tatie van juist dat type onderzoek faciliteerde, onderzoek dus dat bestond uit de accumulatie van experimenteel verkregen bevindingen. Bij dit onderzoek lopen de vakjes 'selectie proefpersonen', 'aantal proefpersonen', 'geslacht en leeftijd proefpersonen', 'toe-wijzing condities', 'demografische samenstelling' en al die andere specificaties als vanzelf vol. Omgekeerd ontstaat bij auteurs de na-tuurlijke tendens het onderzoek zo in te richten dat het aansluit bij de wijze waarop er over gerapporteerd zal worden. Deze bevoor-deling en wederzijdse versterking van één specifieke onderzoeksstijl en rapportagestijl heeft niets meer te maken met de neutraliteit die

men vaak met een standaard associeert.

Het *APA-Manual*, zei ik, neemt de auteur veel denkwerk uit handen—en dat is ook precies het probleem ermee. Door het wegnemen van beslissingen die 'des schrijvers' zijn, zoals de keuze van voor- en achtergrond, volgorde, overgangen of de keuze van kopjes, is ook de noodzaak verdwenen zich al schrijvend als het ware door een probleem heen te denken. Wie heeft niet de ervaring gehad dat zoiets simpels als de keuze van een kop voor een paragraaf ertoe leidde dat je moest constateren dat die paragraaf eigenlijk twee thema's bevatte en beter gesplitst kon worden? Of dat het schrijven van een overgang duidelijk maakte dat een andere indeling logischer was? Schrijven helpt het denken, maar alléén als het werkelijk schrijven is. Als deze analyse steekhoudt heeft dat ook consequenties voor de wijze waarop we onze studenten opleiden. Bij een betrekkelijk massale opleiding als psychologie, met in Groningen nu al jarenlang een instroom van tussen de vier- en vijfhonderd eerstejaars, zullen studenten verhoudingsgewijs nog weinig schrijfervaring hebben opgedaan tegen de tijd dat ze aan hun bachelorthese beginnen. De slechtste dienst die we onze studenten kunnen bewijzen is dat we ze op dat kritieke punt bij het schrijven een matrijs aanreiken waarvan het verraderlijke gemak er juist uit bestaat dat ze over zoveel dingen niet hoeven na te denken.

Gemak, van een even verraderlijk soort, heeft de laatste jaren al aanwijsbaar een rol gespeeld bij het tellen en wegen van wetenschappelijke publicaties. Mijn collega Dehue heeft aan de hand van de vorige VSNU-onderzoeksvisiting psychologie, die van 1999, aangetoond dat het Leidse Centrum voor Wetenschaps- en Technologie Studies, waaraan de berekening van de 'impact' van de wetenschappelijke produktie meestal wordt uitbesteed, in haar tellingen beslissingen heeft genomen die sterk ten nadele van bepaalde publicatieculturen en onderzoeksstijlen uitpakken. Een van die beslissingen is om alleen citaties in artikelen te tellen, van overwegend Amerikaanse tijdschriften, om citaties naar boeken buiten beschouwing te laten, zelfs al zijn het citaties in artikelen, en de boeken zelf, net als hoofdstukken in boeken of boekbesprekingen geheel buiten de telling te laten. Het is niet nodig hier haar analyse te herhalen. Ze argumenteert dat de sciëntometrische methoden het soort wetenschap creëren dat ermee gemeten kan worden, een vergelijkbare zichzelf versterkende cyclus als bij het *APA-Manual*. De voorspelling van het *Centrum voor Wetenschaps- en Technologiestudies* 'Het natuurwetenschappelijk publicatiemodel wordt dominant' karakteriseert Dehue effectief als een quasi-voorspelling van hetzelfde type als, ik citeer: 'De nieuwe kleur wordt blauw' in een *Elle Mode*

vol met blauwe kleding.' Dehue komt de eer toe bijna *single handedly* het denken over de bruikbaarheid van citatietellingen als maat voor wetenschappelijke kwaliteit in Nederland te hebben laten kantelen. Het in 2003 verschenen KNAW-rapport *Nederlands, tenzij...* waarschuwt nu met zoveel woorden tegen 'bibliometrisch simplisme'. Haar artikel in de *Academische Boekengids*, 'Alle boeken de wetenschap uit; om te beginnen die in het Nederlands' is inmiddels een citatieklassieker—al is dat misschien een ironisch eerbewijs.

In Nederland is zo dus een begin van alertheid ontstaan. Het is de vraag of die er in internationaal verband ook zal zijn. Het afgelopen mei aan de KNAW uitgebrachte advies *Judging research on its merits*, onder eindredactie van Blockmans en Hofstee, toont een grote sensitiviteit voor de vertekende effecten van veelgebruikte evaluatie-instrumenten, op het punt van eenzijdige bevoordeling van type publicaties en type onderzoek. Maar uit datzelfde rapport blijkt ook hoe taai het gebruik van juist die meetinstrumenten is, hoe lang ze nog op de werkvloer gehanteerd worden en hoe haaks ze kunnen staan op de uitkomst van het meer kwalitatief georiënteerde oordeel. Juist tegen een achtergrond van uniformering en harmonisering zal de verleiding groot zijn om beoordelingen te laten afhangen van dat deel van de wetenschappelijke produktie dat het gemakkelijkst voor zuiver kwantitatieve beoordeling toegankelijk is, te weten: artikelen in vaktijdschriften. Dat er buiten die vaktijdschriften nog tal van genres en media zijn waarin psychologie van wetenschappelijk niveau wordt bedreven loopt het gevaar als een hinderlijke vorm van diversiteit genegeerd te worden. Opnieuw: het effect is een afname van variatie, een versmalling van registers, een vernauwing die op gespannen voet staat met het kosmopolitische verlangen naar openheid en verbreding.

Geachte toehoorders,

Ik heb mijn zorgen met u gedeeld over de averechtse effecten die het internationaliseringbeleid kan hebben op wat men er juist mee hoopt te bereiken: kennismaking met andere culturen, denkstijlen en tradities, de appreciatie van variatie, de ruimere blik. Via de zojuist beschreven mechanismen kan internationalisering ook leiden tot gelijkschakeling, uniformering, afname van diversiteit. Die mechanismen zijn niet altijd *inherent* met internationalisering verbonden: tenslotte dwingt niemand de psychologen hun beoordelingsinstrumenten zo af te stellen als ze zijn afgesteld. Ze zijn er wel vaak *de facto* mee verbonden en ze worden er ook door gefaciliteerd. Vast staat dat internationalisering heel veel meer Engels zal betekenen en meer dan waarschijnlijk een overeenkomstige versmalling van de kennis van andere moderne talen. Het zal ook

betekenen dat we veel Engels te horen en te lezen zullen krijgen van mensen voor wie Engels niet de moedertaal was. Dat zal niet altijd een genoegen zijn: de meeste mensen die niet Engelstalig zijn grootgebracht spreken nu eenmaal Engels zoals iemand zingt die een koptelefoon opheeft.

Als u zegt: ach, dat harmoniseren en uniformeren van zoiets ingewikkelds als al die nationale academische organisaties, dat loopt niet zo'n vaart—dan hebt u misschien wel gelijk. Iedere reiziger door Duitsland, Frankrijk en Engeland kan nog dagelijks vaststellen dat het de afgelopen honderd jaar met zoiets simpels als stop-contacten tenminste niet gelukt is. Maar laten we bij wijze van gedachte-experiment eens aannemen dat het visioen toch gerealiseerd is. Alle problemen van de overgangsfase zijn achter de rug. Er zijn geen overbelaste onderwijsbureaus en examencommissies meer die allerlei exotische certificaten en getuigschriften uit Slovenië of Hong-Kong moeten beoordelen. Docenten vinden in de collegebanken geen Roemenen of Chinezen meer die het Engels amper machtig zijn. Dat alles is voorbij. Studenten reizen nu vrijuit in de Republiek der Letteren. Ze bedienen zich van hetzelfde eloquente, vloeiende en verzorgde Engels dat ze hun docenten met zoveel bewondering in de masterfase hebben horen hanteren. Ze reizen naar de schitterende universiteiten van Rome, Madrid, Cambridge, Groningen, ze reizen met dat prachtige Engels van ze naar Duitsland en Frankrijk.

Frankrijk?!

Jazeker, Frankrijk. Want we redeneren nu vanuit de voltooiing van het visioen en dan moet zich ook in Frankrijk iets hebben afgespeeld, iets dat nu nog aan de uiterste grens van ons voorstellingsvermogen ligt, iets dat ook de Fransen heeft bewogen zich in een angelsaksisch bestel te voegen. Misschien heeft een van de leden van de *Académie Française* of de *Académie des Sciences* op een dag gezegd: 'Mijn heren, dames, het gaat toch de kant van Engels op...' en hebben de andere leden bedachtzaam geknikt en intuïtief aangevoeld dat dit argument inderdaad volkomen beslissend is. Misschien hebben al die Franse onderzoekers en geleerden uiteindelijk ingezien hoe intens provinciaal het is om altijd maar in het Frans te schrijven.

U voelt wel aan: dit zal niet gebeuren. En eerlijk gezegd heb ik mijn hoop ook wel een beetje gevestigd op de mentaliteit die daaruit spreekt: trots op de eigen taal, op wat daarin door eerdere generaties is gedacht en geschreven, op wat er ook nu nog gemakkelijker in uitgedrukt kan worden, simpelweg omdat het de taal is waarin je hebt leren denken.

Een van mijn gewaardeerde leermeesters aan deze universiteit, Hofstee, vertelde me dat een van *zijn* leermeesters, Kouwer, in de jaren vijftig van een studieverblijf in Parijs was teruggekeerd met twee nieuwigheden: de factoranalyse en het existentialisme. Dit vat veel van wat ik bedoel samen. Je reist, zoals ooit William James, in de hoop dat je elders iets vindt dat er thuis niet is. Daarom moet óók de variatie, het eigenaardige, het lokale gekoesterd worden. Bij alle pogingen die we doen om een kosmopolitische instelling te bevorderen moeten we oppassen dat we niet ongemerkt de wereld laten verdwijnen waarin men kosmopoliet kan zijn.

American Psychological Association. *Publication Manual of the American Psychological Association* (4th. ed.), Washington 1994.

C. Bazerman, *Shaping written knowledge. The genre and activity of the experimental article in science*, Wisconsin 1998.

http://wac.colostate.edu/books/bazerman_shaping/

G.C.G. Dehue, 'Alle boeken de wetenschap uit; om te beginnen die in het Nederlands', *Academische Boekengids*, 23 (2000), 10-11.

www.academischeboekengids.nl/abg/do.php?a=show_visitor_artikel&id=169

W. James, *Varianten van religieuze beleving*, Zeist 1963.

Judging research on its merits. An advisory report by the Council for the Humanities and the Social Sciences Council, Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Amsterdam 2005.

<http://www.knaw.nl/publicaties/pdf/20031001.pdf>

Nederlands, tenzij... Tweetaligheid in de geestes- en de gedrags- en maatschappijwetenschappen. Rapport van de Commissie Nederlands als wetenschapstaal, Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Amsterdam 2003.

<http://www.knaw.nl/publicaties/pdf/20051029.pdf>

D. Pels, 'Voertaal: Engels! Over de toekomst van het Nederlands als wetenschapstaal', *Facta*, 6 (2003), 4-8.

C.J.M. Schuyt, 'De problematiek in de gamma-wetenschappen', in: T. Koopman (red.), *De toekomst van het Nederlands als wetenschapstaal*, Amsterdam 1995.

A. de Swaan, *Woorden van de wereld. Het mondiale talenstelsel*, Amsterdam 2002.

D. Vinke, *English as medium of instruction in Dutch engineering education*, Delft 1995.

Beschouwingen over de nationale strategie van de Vlamingen

Lic. Jaak Peeters

Vooraf

Als ik Matthias Storme in zijn wekroep¹ ook maar enigszins begrijp, dan trekt hij alvast ten strijde tegen het bijgeloof als zou het mogelijk zijn de maatschappij op een onweerspreekbare manier te verdelen in 'goeden' en 'slechten', waarbij op de schouders van de goeden te taak rust om de slechten desnoods met geweld van hun opvattingen af te brengen, of, in ieder geval, ervoor te zorgen dat de Bozen onder geen beding enige macht kunnen verwerven, zodat dat maatschappij tegen hun verderfelijke invloed beschermd kan worden. Zodoende schurkt hij heel dicht aan tegen de opvattingen van de beroemde Duitse politoloog Carl Schmitt in diens *Het begrip Politiek*. 'Als een staat in naam van de mensheid zijn politieke vijand bestrijdt, is dat geen oorlog van de mensheid, maar een oorlog waarvoor een bepaalde staat zich een universeel begrip poogt toe te eigenen tegenover zijn tegenstander, teneinde zich met dat begrip te identificeren, net zoals men vrede, gerechtigheid, vooruitgang en beschaving misbruiken kan door ze voor zichzelf op te eisen en aan de vijand te ontzeggen.'²

Inderdaad: wie de samenleving zonodig wil indelen in goeden en slechten, komt haast onvermijdelijk terecht op het punt waarop hij niet anders meer kan dan de onvoorwaardelijke strijd aan te binden met wat hij als het kwaad aanmerkt. Aangezien het kwaad in naam van de universele menselijkheid altijd en overal moet bestreden worden, leidt dit immers vrijwel onvermijdelijk tot de situatie waarover Schmitt spreekt en wordt een totalitaire opstelling als een normaal logisch uitvloeisel der dingen tot stand gebracht. Zo meent de Amerikaanse president op te moeten trekken tegen wat hij 'schurkenstaten' noemt en meent in eigen land links de onverbiddelijke strijd te moeten voeren tegen het Vlaams Blok/Belang

of meende de katholieke Kerk in de Middeleeuwen een genadeloze strijd tegen 'de ketterij' te moeten aangaan, want dit gedragspatroon is universeel en van alle tijden. Opvallend is telkens weer dat *het vrije woord* als eerste slachtoffer valt in deze onoplosbare want mythische strijd tussen goed en kwaad. Zo verklaarde de heer Albert Anciaux—naar het schijnt nog minister van cultuur ook—dat 'de vrouwenhater en homowalger van een Italiaanse commissiekandidaat nog steeds niet begrepen heeft *dat hij ongewenst is* en een schande voor heel de Europese politieke klasse (sic)³'. *Demonisering* noemt Jos Verhulst dit, want het is duidelijk dat hier gerefereerd wordt aan 'de ultieme strijd tussen goed en kwaad'⁴, waar namelijk de eeuwige strijd plaatsvindt met 'de demonen' die de mensheid in het verderf storten. Het vervelende is dat het niet zo duidelijk is bij welk kamp die demonen moeten ingedeeld worden, aangezien die demonen nogal eens van gezicht blijken te wisselen, afhankelijk van de strekking van het kamp dat aan het woord is.

Natuurlijk gaat het om een bijgeloof, want wat goed is en wat slecht is, valt niet zomaar in twee duidelijke kampen in te delen, en zelfs als iemand meent deze indeling toch te kunnen maken, dan moet de geschiedenis ons leren dat de Aristotelische deugd van de matigheid ook in deze kwesties van tel moet zijn.

Aangezien we in onze laatmoderne samenleving niettemin toch met dit soort soms zelfs wettelijk geïnstitutionaliseerde hatelijkheden worden geconfronteerd, kunnen we ons alleen maar aansluiten bij Stormes verzet tegen deze vorm van oprukkend totalitarisme.

Het erge is dat deze domme en gevaarlijke manier van zwart-witdenken zich op den duur als een zichzelf vermenigvuldigend virus doorheen de samenleving verspreidt, en hiervoor kan inderdaad niet genoeg worden gewaarschuwd.

Op de achtergrond van deze inleidende gedachten wil ik hierna enkele beschouwingen wijden aan een aantal discussiepunten in het discours over de verwezenlijking van ons aller droom: de onafhankelijkheid van Vlaanderen.

Twee kampen

Laten we als startpunt nemen: het denken over de strategie die de Vlamingen moeten volgen met het oog op de realisatie van hun politieke onafhankelijkheid.

In een eerste oogopslag hebben we het in deze materie te maken met twee kampen: zij die deze onafhankelijkheid wensen en/of

nastreven, en zij die zich daartegen menen te moeten verzetten. Ik beweer nu dat er totalitaire tendenties te ontwaren vallen in het debat—voor zover daarvan sprake is—tussen de beide kampen.

Een voorbeeld zal duidelijk maken wat bedoeld wordt. In het kader van haar actie voor de Vlaamse onafhankelijkheid deelde de N-VA van Hasselt enige tijd geleden op een of andere marktactie aan de voorbijgangers speelgoedautootjes uit. Deze symboliseerden de geldtransfers van Vlaanderen naar Wallonië. Prompt volgde daarop een klacht van de belgicistische organisatie *B-plus* bij het zogeheten Centrum tegen het racisme. De partij had door haar actie toch te kennen gegeven te willen discrimineren op basis van 'afkomst of nationale of etnische afstamming' en zette de partij niet aan tot 'racisme'? Weliswaar werd de klacht nooit echt in behandeling genomen—de gevolgen daarvan zouden wel eens als een boemerang kunnen gewerkt hebben—, maar het voorval is wél leerzaam. Het toont hoe makkelijk het is politieke tegenstanders te demoniseren als men de maatschappij indeelt in goeden—in dit geval de lui die zich *niet* te buiten gaan aan racisme (wat dat ook moge betekenen) of discriminatie (*idem*)—en slechten, zichzelf tot de goeden rekent en vervolgens daaruit de voor de hand liggende conclusie trekt: de politieke tegenstander en alles wat aan hem refereert moet in naam van de menselijkheid vernietigd of tenminste monddood gemaakt worden.

Hitler en Stalin of Saksenmoordenaar Karel "de Grote" blijken geenszins dood en begraven..

Laten we nu deze zaak eens omdraaien. Het is denkbaar op grond van deze door de vijanden van de Vlaamse onafhankelijkheid aangevoerde stellingname ook het *niet-toekennen* van de onafhankelijkheid aan Vlaanderen als een discriminerende houding aan te merken. Als de Ieren, de Denen, de Tsjechen, de Slowaken en zovele andere volkeren wél de politieke afhankelijkheid mag toevallen, waarom dan niet de Vlamingen? Is hier dan geen sprake van discriminatie? Waarom niet in dit geval, en wel in het geval van een actievoerende N-VA? Hoe betrekkelijk is dat demoniseren toch!

Vanzelfsprekend kan bij het aanpakken van het niet-toekennen van de onafhankelijkheid geen beroep worden gedaan op Belgische wetten en reglementen, want de gelding daarvan beperkt zich per definitie tot het Belgische grondgebied. Maar als de pretentie dat deze Belgische wetten op universele principes berusten niet helemaal onwaar is⁵, moet er een equivalente regelgeving kunnen ontwikkeld worden, die de non-discriminatie die door de Belgische wetgeving onder individuen wordt ingevoerd, toepast op collectiviteiten. Volgens de verklaringen van de Verenigde Naties bestàan

collectiviteiten namelijk en komen hen zelfs rechten toe. Aangezien collectiviteiten bestaan uit menselijke individuen, kunnen de individuele rechten en plichten niet in tegenspraak zijn met deze die voor collectiviteiten gelden.

Uit deze korte beschouwingen leren we twee dingen.

Ten eerste: wie het met de democratische grondprincipes niet zo nauw neemt en zichzelf voorwendt de enige ijveraar voor de zelfgeïnterpreteerde universele principes te zijn, komt als vanzelf terecht in een scenario waarbij élke andere overtuiging met alle middelen bestreden moet worden. Daarmee komt men in feite op voor de unidimensionele maatschappij, de klassenloze maatschappij⁶: totalitarisme dus. Ook in het België van de aanvang van de eenentwintigste eeuw. *Quod erat demonstrandum*.⁷

Ten tweede: de tweestrijd tussen de voor- en tegenstanders van de Vlaamse onafhankelijkheid wordt, naar mijn mening, langs de Vlaamse kant te slap, te weinig doordacht en vooral: te weinig sluw gevoerd.

Als de politieke tegenstander ons met zogeheten universele wetmatigheden om te oren denkt te kunnen slaan zoals in het geval van de N-VA actie, waarom pakken wij dan niet zijn eigen wapens op om hem daarmee passend van antwoord te dienen? Weinig consequent zijn we vaak, want als het om zogeheten "vredesoperaties" gaat, dan zijn we van oordeel dat het gebruik van enig geweld noodzakelijk is om groter onheil te voorkomen. We vinden in deze redenering zelfs een morele verantwoording voor het bestaan van een militaire organisatie.⁸ Geldt deze gedachtegang niet ook in het geval van onze strijd voor een rechtvaardige behandeling van ons volk?

Moeten we daar niet over nadenken?

Men moet niet komen aandraven met de opmerking dat men zichzelf op die wijze even 'fout' opstelt. Ik pleit voor verdraagzaamheid, vanuit de wetenschap dat de mens een standpuntelijk wezen is, en de alwetendheid en dus de universele waarheid niet binnen menselijk bereik liggen. Hierdoor worden we gedwongen een evenwicht in de waardenbalans voor ogen te houden. België maakt de universele principes dienstbaar aan zijn eigen belangen en haalt daarmee de hele waardenbalans uit evenwicht. Dat is alleen mogelijk als men die universele principes niet echt hoog acht of nog wanneer men de mening is toegedaan dat alle waarden inwisselbaar zijn. Ik pleit dus niet voor een àndere versie van de mythische strijd tussen goed en kwaad, maar voor een evenwicht van waarden, hetgeen nu

net de erkenning van tenminste het bestaansrecht van die waarden insluit—ook al deelt men zelf sommige van die waarden niet.

Wat meer is: wat haalt men binnen ten bate van die universele menselijkheid als men zelf weliswaar de Heilige Franciscus uithangt, maar intussen toestaat dat intussen grote aantallen anderen misdeeld of ten gronde in hun rechten geschonden worden? In dat geval hoort men te strijden en hoort men daarvoor die wapens op te nemen, die nodig zijn om (inderdaad) erger onheil—zeg maar: scheeftrekken van de waardenschaal—te voorkomen.

Er bestaan bovendien in de internationale rechtspraktijk heel wat precedentes. Die zijn niet allemaal 'fout'. Waarom, bijvoorbeeld, gaan we niet te rade bij de Wendat, die vanuit een buitengewoon zwakke positie er toch zijn in geslaagd zoets als *Droits Ancestraux*⁹ door te drukken? En er zijn toch conferenties geweest in Bandung en in Algiers, waarin telkens sprake is over de rechten van volkeren?

Nog eens twee kampen

Door dit zo te stellen, komen we terecht op twee kampen binnen het bewuste Vlaanderen zelf. De enen geloven de onafhankelijkheid te kunnen afdwingen door het uitlokken van een *institutionele crisis*, de anderen volgen veeleer de weg van het *fait accompli* of nog genoemd *de weg van de stapsgewijze realisatie*.¹⁰

Over de eerste positie heb ik mijn oordeel al eerder gegeven.¹¹ Het is duidelijk dat het verwerven van de onafhankelijkheid niet een kwestie van simpele optelsommen is: de helft van de vertegenwoordigers in het Vlaams Parlement plus één en klaar is Kees¹². Als ik het goed heb, hebben de Tsjetsjenen dat ook al eens geprobeerd. Hun lot is weinig benijdenswaardig¹³. Nochtans valt diegenen die de betwistbaarheid van deze crisisbenadering in het licht stellen vanwege het kamp van de protagonisten van de institutionele crisis een niet zo prettige beoordeling ten deel, zelfs niet als men stelt dat de politiek van het *fait accompli* uiteindelijk inderdaad met een institutionele crisis zal moeten afgerond worden. Ik heb het helaas zelf moeten beleven dat het uiten van twijfel over de doeltreffendheid van de crisisstrategie om tot de onafhankelijkheid te komen voldoende is om in de ogen van sommigen voorgoed te belanden in het kamp van de slappe Vlamingen, de twijfelaars, jazelfs: de verraders—het woord is zo snel uitgesproken! Deze houding valt heel moeilijk te begrijpen, vooral omdat ze vaak afkomstig is van mensen die er prat op gaan de erfgenamen te zijn van mensen die

door *La Belgique* buitengewoon onheus werden behandeld, omdat ze het aangedurfd hadden in moeilijke omstandigheden toch de Vlaamse kaart te trekken. Vooral deze lieden zouden voorzichtiger moeten zijn bij het uitspreken van politieke *fatwah's*.

Is deze houding niet een teken van verglijding in de richting van een politieke houding waarvoor door Matthias Storme en vele anderen wordt gewaarschuwd, en die, als alles mee zit, uitlopen kan op een of andere vorm van hedendaags totalitarisme? Want, alles wel beschouwd, worden Vlamingen, die tenslotte allemaal uitdrukkelijk opkomen voor de onafhankelijkheid van hun land, ingedeeld in *goede Vlamingen* en *slechte Vlamingen*. Helaas is toepassen van deze nogal dubieuze categorisering niet het voorrecht van alleen maar de genoemde strekking.¹⁴

Het debat

We moeten ons bewust zijn van de gevaren die een uit de hand lopend meningsverschil kan opleveren. Als we dezelfde fout maken als het regime waartegen we ons verzetten, dan verspelen we onze eigen morele voorsprong op dat regime. Het kenmerkende van dat regime is dat het, zoals boven duidelijk zal zijn geworden, elke vorm van waarachtig debat weigert, omdat het slechts één visie op de werkelijkheid toelaat en zich daarom principieel tegen het vrije woord verzet. Het legt zijn 'principes' op, van bovenaf, op straffe van boete of zelfs van gevangenisstraf en dat alles ter handhaving van zijn eigen macht. Wie anders denkt dan het regime welgevallig is, is verdacht. Het lijkt wel een moderne versie van de *Heerlijke Nieuwe Wereld* van Huxley, op den duur ook met bijhorende Orwelliaanse *Nieuwspraak*. Men moet niet intelligent zijn om aan te voelen dat een regime dat zich op die manier opstelt, wat te verbergen heeft. Dat is ook voor een deel de teneur van mijn *Waarde Landgenoten*¹⁵. Anders dan bijvoorbeeld in Nederland, waar overigens de hype inmiddels alweer voorbij is—één schoktherapie van Pim Fortuyn volstond om de natie te doen ontwaken—, is het doordrukken van de zogeheten multiculturele maatschappij niet alleen maar een ideologisch bijgeloof. Het Belgische regime is er namelijk veel aan gelegen om de immigranten vooral géén Vlamingen te laten worden, maar op de eerste plaats tot goede Belgen te laten verworden. Als hun snode plannetje lukt, wordt de Vlaamse meerderheid gefnuikt. Het koppelen van ideologie én politieke machtsoverwegingen is typisch voor de houding waarvoor

Carl Schmitt waarschuwt en was ook kenmerkend voor het intussen ter ziele gegane *reëel bestaande socialisme*.

Wie deze gedachte doortrekt, begrijpt dat het om electorale redenen berijden van het anti-alloctonenros geen enkel Vlaams belang dient, althans niet in Belgisch kader. Voor de aanpak van het reusachtige vraagstuk van de immigratie is de situatie in Vlaanderen te onvast, te flou en te gevaarlijk. We hebben ze veel te weinig zelf in handen, en door dit vraagstuk op een onoordeelkundige manier aan te pakken, lopen we het risico de doos van Pandora te openen en krachten op te roepen die we niet kunnen beheersen. De kaarten zouden in een onafhankelijk Vlaanderen totaal anders liggen.

Dat desalniettemin deze doos toch werd geopend is géén bewijs van verreikende strategisch inzicht, maar van pure electorale gemakzucht: een beroep doen op de begrijpelijke en zeker niet onterechte gevoelens van afkeer voor een uit de hand gelopen immigratie vanuit een wereld, die door een diepe culturele kloof van de onze gescheiden is¹⁶. De waarheid is overigens dat de hier bedoelde massieve immigratie op gang is gebracht door bepaalde vakbondskringen, onder meer uit het Antwerpse, daarbij gesteund door "hogere Belgische machten"¹⁷.

Als we dit gegeven vooraf grondig zouden hebben onderzocht, dan zouden we wellicht hebben ontdekt dat niet de immigratie zelf, maar diegenen die ze op gang hebben gebracht hadden moeten worden aangepakt. De uitslagen op de opiniepeilingen omtrent de staking van 28 oktober 2005 laten vermoeden dat de politieke kaarten dan helemaal anders hadden kunnen liggen¹⁸, en misschien zouden we erin zijn geslaagd om één van de grootste machtspijlers van *La Belgique* onderuit te halen: de unitaire vakbonden, want hun werkelijke aanhang is veel kleiner dan hun politieke macht laat uitschijnen. De politieke tegenstander zou dan niet in staat zijn geweest om zich op de universele principes te beroepen om het Vlaamse streven naar politieke onafhankelijkheid dwars te zitten. In werkelijkheid zijn we nu, om kortzichtige electorale overwegingen, met de ogen open in de val getrapt. Het was de bedoeling om snel, op een gemakkelijke manier, voldoende mandatarissen te veroveren. Nadien 'zou men wel zien'. De besten onder hen hoopten via deze weg voldoende gewicht te winnen om de balans binnen België in Vlaamse richting te doen overhellen, maar ze hielden helaas geen rekening met de nochtans toen al herkenbare waard.

Nu mag dit gegeven voor de verdedigers van de andere strategie voor de Vlaamse onafhankelijkheid dan weer geen reden vormen om op haar beurt de ideologische nonsens van *La Belgique* te hanteren tegen de eerste groep. Het is verkeerd de valse retoriek van het

even valse Belgische regime te gebruiken in de slag om het Vlaamse electoraat. Op die manier vervalt men opnieuw in het bedenkelijke verhaal van de goede en de slechte Vlamingen.

De oplossing voor dit probleem tekent zich almeteen duidelijk af: de beide strekkingen moeten zich losmaken uit de totalitair-georiënteerde Belgische retoriek en ze moeten een debat ten gronde starten. Dat debat moet zuiver gehouden worden en vrij van alle contaminatie door Belgische of Europese ideologische virussen.

Een denktank?

Hugo Schiltz verklaart in een recent interview dat Vlaanderen nood zou hebben aan een denktank.¹⁹ Dat is niet waar. Vlaanderen heeft nood aan *vele* denktanks. En vooral: Vlaanderen heeft nood aan een ruim debat onder allen, die het met de Vlaamse ontvoogding eerlijk menen.

Vooreerst het laatste punt.

Wie opkomt voor het debat en tégen elke vorm van sektair totalitarisme, moet bereid zijn te luisteren naar elk geluid dat een bijdrage tot de vooruitgang van het geheel zou kunnen vormen. Niets of niemand kan worden uitgesloten: links en rechts, liberaal, marxistisch en alle mogelijke tussenvormen horen hun bijdrage te leveren.

Dat is meer dan alleen maar pleiten voor een stevige democratie of een sterk middenveld. Het is een strategische keuze. Als het Vlaamse recht op politieke onafhankelijkheid met degelijke en rationele argumenten verdedigd kan worden, dan is het op de lange termijn alleen maar in het voordeel van de Vlamingen om het debat zo ruim mogelijk open te trekken, want dan zullen de contra-argumenten weggeblazen worden, en wel des te sneller, naarmate het debat levendiger én correcter wordt gevoerd.

Meer zelfs: als het klopt dat België wel een staat maar geen land is, dan wil dat sociologisch alleen maar zeggen dat het maatschappelijk debat op Belgische schaal nauwelijks wat voorstelt, net zoals het debat op Europese schaal in de lucht hangt omdat er geen Europese publieke ruimte is en dus ook geen basis voor een mobilisatie op Europese schaal bestaat²⁰. Vlamingen en Walen lezen elkaars kranten niet, ze kijken niet naar elkaars TV-programma's en ze hebben, ondanks de vele inspanningen van het Belgische Hof en aanverwante Belgicistische groepen, nauwelijks contact met elkaar. Meer zelfs: deze wederzijdse verwijdering zal alleen maar

toenemen. Nauwelijks drie jaar geleden bleek dat van alle aan de ULB afstuderende burgerlijke ingenieurs minder dan 5 % verklaarde enige kennis van het Nederlands te bezitten.²¹ In de andere disciplines is het nauwelijks beter. De kennis van het Frans neemt in Vlaanderen zienderogen af. Franstaligen en Vlamingen spreken elkaar aan in het Engels.

Wat overblijft is het debat op Vlaamse schaal, een debat dat helaas dat in een door Belgische krachten vervuild ideologisch bad gevoerd moet worden. Als we iets van onze democratie willen overhouden, hebben we er alle belang bij om het maatschappelijk debat in Vlaanderen op een kwalitatief zo hoog mogelijk niveau te brengen en te zuiveren van elke ideologische Belgische invloed, dit wil zeggen: we moeten leren zeggen wat we te zeggen hebben, racismewetten of geen racismewetten. Gaat men alle Vlaamse intellectuelen in de doos draaien, zoals men met Flaminganten heeft gedaan na de oorlog? Welaan dan: dan zullen we met velen samen zijn en ik ben hoogstbenieuwd naar het effect van dit alles op de Vlaamse maatschappij. We moeten elkaar dus bijstaan, wat niet betekent: bijtreden. Het is niet moeilijk om in te zien dat zodoende de Vlaamse maatschappij een concrete vorm zal aannemen en de tendentie om deze maatschappij in eigen politiek-staatkundige vormen uit te drukken steeds pregnanter zal worden.

Het Vlaamse maatschappelijk debat is dus een heel belangrijk strategisch instrument.

En de denktank, waarover Hugo Schiltz het heeft?

Vooreerst is de vraag welke de rol van de universiteiten moet zijn. Academics voeren vaak de nogal curieuze overtuiging dat zij alleen maar aan de *universitas* van vakgenoten verantwoording hoeven af te leggen. Daarom valt het hen ook niet moeilijk de verengelsing van hun bezigheden goed te keuren. De waarheid is natuurlijk heel wat rauwer. Vele academics zien liever hun naam één keer verschijnen in een of ander voorts onbekend internationaal *Journal* dan vijf keer in een Vlaamse krant. Sommige academische milieus trekken hieruit zelfs een ronduit perverse conclusie: alleen nog de Engelstalige publicaties mogen tellen in het curriculum van een kandidaat-titularis voor een leerstoel.

Op die manier echter wordt het debat van bovenuit leeggezogen en wordt de schijn opgeroepen dat wat "Vlaams" is, daardoor van een minder gehalte is. Dat mindere gehalte moet dan goedge maakt worden door de creatie van denktanks, dit is: van hooggeleerde gezelschappen die zich, veelal ver verheven boven het plebs, in hun beate geleerdheid ex cathedra uitspreken over wat datzelfde

plebs voor Vlaams evangelie hoort aan te nemen.²² Waar gaan we hiermee dan naartoe? Zullen diegenen die de oekazen van de hooggeleerde heren afwijzen terecht komen in het kamp van de domme, misschien zelfs wel slechte Vlamingen? Naderen we op die manier niet gevaarlijk dicht de wereld van de wetters en de onkundige niet-weters, die horen geleid en gestuurd?

Het debat moet gevoerd worden, en erudiete academics horen hun maatschappelijke plicht te doen door voor goede, degelijke *input* te zorgen.

Maar als een denktank ontaardt in een ondoorgrondelijk sanhedrin, dan moeten we daar feestelijk voor bedanken, zoniet zouden we vanuit een Vlaamse bovenlaag aanvaarden, wat we terecht verwerpen als het vanuit de Belgische bovenlaag komt.

Of er dus naast de universiteiten—op voorwaarde dat zij geen maatschappelijk verraad plegen—nog plaats is voor denktanks, hangt af van de mate waarin vanuit die denkgroepen openheid aanwezig is. Welnu: die openheid kan er alleen maar komen als er niet één, doch vele denktanks actief kunnen zijn. Meer zelfs: die denktanks moeten vanuit alle hoeken van het maatschappelijk weefsel kun bijdrage kunnen leveren. Anders wordt de kans op het zo gezochte evenwicht van waarden wel heel erg klein.

De pers

Vanzelfsprekend moet dat Vlaams maatschappelijk debat op voldoende ruime schaal worden gevoerd. Daarbij verschijnt onvermijdelijk de rol van de media, vooral van het geschreven woord.

Men hoort te zeggen dat het met onze pers in Vlaanderen droevig is gesteld. Niet alleen bestaat het journalistenkorps in overgrote meerderheid uit slechts één strekking, maar bovendien is het niveau van wat er in de bedrukte bladzijden van onze kranten te lezen staat vaak bedroevend laag.

Dat is allemaal juist—maar moet het bij deze constatering blijven?

Vooreerst voeren de geschreven media een hopeloos gevecht tegen de TV. Als dus de geschreven pers in de debilisering van de TV meegaat, dan tekent zij haar eigen doodvonnis. De enige overlevingskans voor een geschreven pers is te vinden in dragen van het debat. Als verslaggever van en medium voor (een deel van) het Vlaamse maatschappelijke debat, kan de geschreven pers een rol

vervullen die voor een uiterst vluchtig medium zoals de televisie onhaalbaar is. Maar om een debat te voeren, moeten er debaters zijn. Het ligt dus in de lijn van de logica dat, in de mate dat de vlaams-nationalisten hun debat in de hoger beschreven zin voeren, zij hun aanwezigheid in de geschreven media kunnen opvoeren. Het feit dat "de Vlaamse Beweging" geen onderwerp meer is in de Vlaamse pers, is daarom niet alleen op het conto van de mediabazen te schrijven, maar is ook de schuld van het uitblijven van een volwaardig, degelijk en ruim debat. Waarom zou een journalist aandacht schenken aan wat inderdaad niet de moeite is?

Vanzelfsprekend is hiermee het botte, anti-Vlaamse verzet van een deel van de door revisionisten bezette Vlaamse perswereld niet overwonnen, maar we maken het hen door onze eigen zwakheid wel heel erg gemakkelijk.

Bovendien durven we niet genoeg te dromen. Kennelijk bang geworden voor banbliksems, vaak uit eigen kamp afkomstig, houden de meesten onder ons het er liever bij braafjes de betreden paden te belopen.

Hoe kunnen we willen dat nog te overtuigen Vlamingen, inclusief perslui, ons niet saai vinden, als we inderdaad... saai zijn?

Men sta me toe even buiten de uitgesleten sporen te treden.

De onafhankelijkheid van Vlaanderen is, bij uitstek, een zaak van internationale betrekkingen onder staten. Als we dus nadenken over het onafhankelijk worden van Vlaanderen, dan moeten we daar gelijk onze verhouding met de nabije buurvölkeren bij betrekken, en, vanzelfsprekend, ook onze verhouding met Europa.

Wat dat laatste betreft is deze Vlaamse regering voor het eerst overgegaan tot het aanstellen van ambtenaren die voor elk beleidsdomein de Europese dimensie nader aan de orde moeten stellen. Maar waar blijft de regeringscel die de Europese dimensies van de politieke verzelfstandiging—om niet de term "onafhankelijkheid" te gebruiken—van Vlaanderen nader onderzoekt en daarvoor diplomatieke voorbereidingen treft?

Vele Vlamingen vinden 'Brussel' maar een vervelende lastpost, een hinderpaal die een gemakkelijk geachte verwerving van de onafhankelijkheid in de weg staat. Ze willen er liefst van al van af, en lossen het Brussels vraagstuk dan maar in één simpel zinnetje op: "Brussel moet een internationale stad worden". Oh ja? En heeft iemand al eens nagedacht over de consequenties van een dergelijk Brussel? Hoe denkt Vlaanderen de olievlek vanuit een tot Europees district opgeklopt en aan elke Vlaamse controle onttrokken Brussel in te

dijken? Op die vraag blijft het helaas ijzig stil. En beseffen we dan wel goed dat we de francofonen dan in de schoot werpen waar ze al zo lang over dromen? Waarom gaan we geen gedurfdere wegen op? Waarom aanvaarden we goedschiks de verfransing van één van onze grootste Nederlandse steden? Is het zo'n domme gedachte Brussel terug te willen vernederlandsen? Wat is daar eigenlijk mis mee? Past dit niet in het Belgisch ideologisch jargon? Zo, en wat dan wel? Zulks zou lichtjes moeten doen branden! In het begin van de negentiende eeuw was Brussel Nederlandser dan Berlijn Duits was²³. Wat is er moreel aan het laten voortbestaan van een onrechtvaardige toestand die door onrechtvaardige toepassing van onwettige macht tot stand kwam?

Ik ga nog even door, nu ik het paadje van de *politieke correctheid* duidelijk verlaten heb.

Als Vlaanderen onafhankelijk wordt, waar moet dan onze zuidgrens liggen? Zal die samenvallen met de grens tussen Sint-Genesius-Rode en Waterloo, een gemeente waarvan de naam haar Nederlandse oorsprong ook al niet kan verbergen? Zullen we aanvaarden dat de Franse staatsgrens, op termijn alleszins, op 18 km. van de grote markt van Brussel ligt?

Misschien zal een grondig gevoerd maatschappelijk debat van Vlamingen onder elkaar uitlopen op de aanvaarding daarvan, maar zouden we daarover niet eerst even grondig nadenken? Want of er nu zes, zeven of tien gemeenten met een Franstalige meerderheid in Vlaanderen zijn, maakt dat wat uit? Zijn we bang voor die enkele duizenden uitgeweken Brusselaars die in Genval en Rixensart in het groen van het zuidelijke Pajottenland zijn komen wonen?

Wat ik hiermee wil aangeven, is meer dan enkele ideeën over wat onderhandelingsmaterie zou kunnen of moeten zijn, zodra de zaak van de onafhankelijkheid effectief aan de orde komt. Het gaat erom dat Vlamingen politieke bangeriken zijn. We gaan bij onze onderhandelingen altijd weer uit van de meest redelijke positie die denkbaar is, van het *minimum minimorum*, van een tot zijn kleinste proporties herleid Vlaanderen, waarbij we het risico lopen dat Europa ons nog een extra-gebiedsverlies zal opleggen als we het aandurven eenzijdig onze onafhankelijkheid uit te roepen. Door ons zo op te stellen blijven we politieke dwergen. Wat meer is: omdat we onszelf met de rug tegen de muur hebben geplaatst, kunnen we in onderhandelingen niet meer toegeven, zonder diep in eigen vlees te snijden. We helen de pijn van ons gekrenkt imago dan door de Franstaligen imperialisten te noemen en onszelf uit te roepen tot zelfverklaarde kampioenen van het pacifisme—alsof een onafhankelijk Vlaanderen geen pantseregimenten zal moeten

formeren. Hoe denkt men voor zo'n al bij al nogal slappe houding de aandacht van kritische journalisten te winnen? Deze minimalistische houding wordt overigens nog versterkt door de Belgische ideologische multiculturele en antiracistische wetgeving, die immers ingaat tegen het vrije woord en dito debat, en elke gedurfde stellingname bejegent zoals in het hogergenoemde N-VA voorbeeld is gebeurd. Is dat niet verdacht? Een goed gevoerd, ruim maatschappelijk debat zal met zekerheid nieuwe gezichtseinders oproepen en de discussie over *Vlaanderen wel of Vlaanderen neen* uit zijn gore saaiheid helpen halen.

Als we een maatschappelijk debat zouden voeren op een vergelijkbare wijze als de Franstaligen dat doen, en we zouden op onze beurt eisen stellen die de veiligheid van de Vlaamse grenzen en de herwinning van de Vlaamse verfranste gebieden op het oog hebben—waarom zou men niet mogen pogen te heroveren wat anderen voordien afgepakt hebben?—dan zou een debat dat in die zin op massale schaal in Vlaanderen gevoerd wordt zich zozeer tegen de muur van een onwillige pers ophopen zoals het water tegen een dijk bij hoge zee, dat deze pers de bressen niet kan blijven dichten. Vanaf dat ogenblik is ook op dat punt het hek van de dam.

Anders dus dan te dromen over een onbaatzuchtige idealist die bij een of andere Lotto zijn miljoenen in de waagschaal werpt om een Vlaamsgezinde krant te lanceren, moeten we in goed onderling overleg wegen zoeken om de pers te overspoelen. Ik kies wel degelijk dit woord. Als we niets te bieden hebben, en braafjes in de uitgesleten sporen blijven lopen, en hier en daar een eenzame onverlaat met stille sympathie bejegenen omdat hij het aandurft toch het vingertje op te steken tegen de heersende ideologen, dan heeft het Vlaamse debat ook werkelijk niets te bieden. Dat is precies wat de ex-CEO van BASF onlangs in een interview met *De Tijd* verkondigde: Vlamingen durven niet vooruit te denken.

Mediabazen zijn mediabazen en het kan hen nauwelijks wat schelen wat er in de kolommen van hun kranten gedrukt staat. Als deze heren voelen dat er aan het Vlaamse Front nieuws te rapen valt, zullen zij dat brengen. En als het debat over de Vlaamse onafhankelijk razend boeiend is, dan zullen zij zich reppen om dat boeiende in hun kolommen te krijgen.

Tot besluit

Hoe meer ik erover nadenk, hoe meer ik geloof dat wij onze eigen toekomst zelf in handen hebben. Steeds meer raak ik doordron-

gen van de gedachte dat de Vlaamse strategie naar de politieke onafhankelijkheid die we allemaal willen, aan moet vangen met een gewetensonderzoek bij allen die zichzelf opwerpen als strijders voor deze onafhankelijkheid. Alleen als we ertoe komen een degelijk, gedurd, zelfs: gewaagd maatschappelijk debat te voeren, zonder elkaar op voorhand al te verketteren, zullen we ertoe komen anderen, die soms meewarig aan de kant staan toekijken, voor onze zaak te interesseren. Als het waar is dat onze doelstellingen terecht zijn, en dat zij uiteindelijk passen in de stramien van de universele menselijkheid, veel meer dan de valse schijnmenselijkheid van onze Belgische politieke tegenstanders, dan zal de waarheid, zoals Heidegger dat zo mooi kon zeggen, zich onvermijdelijk ontbergen. Ook in het eigen kamp zal de waarheid zichzelf uitzuiveren en zullen zin en onzin snel van elkaar onderscheiden kunnen worden.

Welke concrete stappen Vlaanderen en zijn regering op het internationale politieke toneel moet zeggen, zal blijken uit zo'n ruim opgevat, alleen door de grenzen van het respect voor de menselijke waardigheid—wat neerkomt op respect voor een evenwicht van waarden—beperkt Vlaams maatschappelijk debat. Zolang deze grenzen gerespecteerd worden, zijn er geen goede en geen slechte Vlamingen. Er bestaan dan alleen maar verschillende meningen. Het domste dat we kunnen doen is de sinistere methoden van het *Belgisch Kwaad* in Vlaanderen overnemen. Dan rijst namelijk de vraag, of het allemaal wel de moeite waard was.

Er zijn in Vlaanderen stilaan genoeg verstandige lieden. Laten zij de stem verheffen, en hun onderbouwde en beredeneerde mening tot uiting brengen. Eerst in onze talrijke al dan niet obscure bladen. De rest volgt wel. Laten we dus eerst allemaal samen eens goed nadenken, op de eerste plaats over onszelf.

- 1 Matthias E. Storme, "Het vrije woord en de ideologie van de multiculturele samenleving", in *Ethische perspectieven*, 3, 2005, p. 207-215.
- 2 Carl Schmitt, *Het begrip Politiek*, Inleiding en Nederlandse vertaling, Amsterdam, Boom, p.87.
- 3 "Pour toute la classe politique?"
- 4 Jos Verhulst, "De logica van het vrije woord", in *Secessie*, januari 2004, p. 16.
- 5 En helemaal onwaar is die aanspraak uiteraard niet, zoniet zou de totalitaire willekeur wel degelijk volledig zijn. Wat fout zit is de toepassing van deze universele principes.
- 6 Zie Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, London, A. Harvest book, 1979, p. 305 e.v.
- 7 Zie hierbij ook: Koenraad Elst, "De tanende democratie in België", in *Secessie*, juli 2004, p. 24. Terecht stelt Elst dat de meeste politici, politologen en andere

waarnemers gewoon niet eens beseffen wat democratie eigenlijk betekent. Hij bekritiseert de nogal arrogante gedachte dat het een stelletje "leiders" toekomt anderen kritiekloos voor te schrijven wat hoort en niet hoort—lees: wat goed is en slecht.

- 8 Een curieuze verantwoording, want een leger dient om militaire operaties uit te voeren, dit is: te vechten. Waartoe dat vechten dient, is in principe niet aan de orde. Waarom verstoppen we de waarheid telkens weer?
- 9 Zie : Eugene Roosens, *Eigen grond eerst?*, Leuven, Acco, 1998, p. 93 e.v.
- 10 Zie Karl Drabbe, "Kleine natiestaten in een globale economie", *Doorbraak*, 28/6/2005.
- 11 Jaak Peeters, "Een realistische weg naar de Vlaamse onafhankelijkheid", in *Vivat Academia*, nr 124, 2004, p 123–130.
- 12 Zie daarvoor overigens ook de slotalinea van: Paul Beliën, "Van 2007 naar 2009: spannende tijden", in *Doorbraak*, oktober 2005, p. 10.
- 13 Ik verwijs ook naar het artikel van Hans de Belder in *Secessie*, 'Vlaanderen staat in Europa' van juli 2004.
- 14 Zie daarvoor ook: Jaak Peeters, "Een alliantie van een uitgestelde natie met Nederland?", in *Civis Mundi Jaarboek*, 2006 (Te verschijnen)
- 15 Jaak Peeters, *Waarde Landgenoten*, Icarus, 1997, passim.
- 16 En ook de afkeer voor het vreemde moet niet verketterd worden. Elke vakpsycholoog zal deze afkeer als "natuurlijk" aanmerken, hetgeen niet betekent dat er dan maar niets mee moet worden gedaan.
- 17 Er zijn namen bekend van vakbondsfiguren uit Hoboken die naar Marokko zijn afgereisd om daar mensen te ronselen voor het zware werk in Vlaanderen. De linkse kritiek heeft op dit laatste punt dus gelijk.
- 18 Zie *Het Nieuwsblad*, 30 oktober 2005, waaruit bleek dat de vakbondstaking in grote meerderheid werd afgekeurd. De vakbond vertegenwoordigt dus helemaal niet "de beroepsbelangen van de werkers", maar handhaaft op de eerste plaats haar eigen machtsposities.
- 19 *Doorbraak*, november 2005, p 4–5.
- 20 Bart Tromp, "Europa, Nederland en democratie", in Joop van Holsteyn en Cas Mudde (red.), *Democratie in verval?*, Boom, Amsterdam, 2003, p.174.
- 21 Eigen telling.
- 22 De soms kritische houding van een krant als *De Morgen* is dus niet altijd zonder zin.
- 23 Cfr hiervoor : Paul De Ridder, diverse publicaties.

De economische noodzaak van talenkennis en het ontbreken van een Vlaamse talenpolitiek. Gevalstudie van het Duits

Dr. Hans Verboven

Met geen ander land heeft Vlaanderen zo veel handelsbetrekkingen als met Duitsland. Meer dan twintig procent van de Vlaamse export gaat naar Duitsland.¹ Verder is het kleine Vlaanderen de zevende handelspartner van Duitsland. Ondanks de economische recessie is Duitsland de derde economie van de wereld na de VS en Japan en het land met de meeste inwoners van Europa.² Tenslotte heeft het land na de uitbreiding van de Europese Unie naar het Oosten politiek en cultureel sterk aan betekenis gewonnen.³

Wie nu zou denken dat dit bij de om zijn talenknobbel geroemde Vlaming tot een sterke interesse voor de Duitse taal zou leiden komt bedrogen uit. De eens geroemde talenkennis van de Vlaming, die naast Engels en Frans vooral ook op de kennis van het Duits stoelde, verdwijnt langzaam maar zeker.

Nochtans komen er voortdurend signalen uit het bedrijfsleven die het belang van het Duits benadrukken.⁴ Het ontbreekt in de onderwijsnetten en in het kabinet van de onderwijsminister echter aan de wil om de taal ook curriculair sterker te ondersteunen.

Naast een schets van de neergang van het Duits in het middelbaar en hoger onderwijs en het problematische imago van de taal, wil deze bijdrage vooral een economische motivering van de nood aan meer Duits op de schoolbanken aanvoeren.

De neergang van Duits

Over de plaats van de twee klassieke "dode" talen, het Latijn en het Grieks, in bepaalde onderwijsrichtingen is nog nauwelijks discussie gelet op de evidente waarde van deze talen als fundamente van onze Westerse humanistische cultuur. Hetzelfde geldt voor vormende

vakken zoals geschiedenis, aardrijkskunde of esthetica. Anders ligt dat voor de moderne talen: de redenen waarom deze talen op de curricula van het gesubsidieerde onderwijs voorkomen zijn steeds bepaald geweest door pragmatische en in wezen economische of politieke keuzes. Het gesubsidieerd onderwijs is immers niet alleen een investering op lange termijn in de cultuur, maar tevens in de economie van een land. Daarom is het begrijpelijk dat het Frans in Vlaanderen tegen de Europese trend in, als eerste vreemde taal onderwezen wordt. Daarom kan er ook niet vroeg genoeg begonnen worden met het Engels. En daarom speelde het Duits in de ASO en in vele TSO-richtingen en natuurlijk in het hoger onderwijs in het nabije verleden zulke belangrijke rol. In het verleden, want de laatste jaren ligt het Duits toenemend onder vuur van talloze hervormingen.

De neergang van het Duits in het middelbaar onderwijs is ingezet in 1970, toen het zijn rol als verplichte taal inboette en een keuzevak werd. Ook de invoering van het vak informatica in 1985 ging grotendeels ten koste van het Duits. In 1990 ging het Katholiek Onderwijs over tot een eerste fase van afbouw van het Duits (zogenoemde eenheidsstructuur). En in 2004 werd de taal door de invoering van de "vrije ruimte" bedreigd in de tweede graad en tot twee lessen per week gereduceerd in de derde graad. Leerlingen krijgen dus nog maximum 120 lessen om de taal te leren. Dit werd overigens beslist in het Europese jaar van de talen. Gelukkig heeft een kleine meerderheid van de scholen de laatste hervorming (nog) niet omgezet en niet aan het aantal uren Duits geraakt. Maar er ligt al een nieuw plan klaar waarbij nu ook in het technisch onderwijs de aanval op het Duits zal ingezet worden.

Het kabinet van minister Vandenbroucke zet hier de cynische weg van de omstreden onderwijsminister Vanderpoorten verder. De huidige minister erkent weliswaar het grote economische en culturele belang van Duits, wenst ook dat het meer gestudeerd wordt, maar schuift de verantwoordelijkheid om iets te ondernemen van zich af.⁵ In wezen zijn het inderdaad de onderwijsnetten zelf die de beslissingen moeten nemen. Maar moet de autonomie van de scholen en netten zo ver gaan dat zij de (economische) belangen van het land kunnen schaden? Een ingrijpen van de overheid lijkt ons wenselijk.

Duits niet populair

Er is echter meer aan de hand. Niet alleen aan de aanbodzijde in het onderwijs is er een probleem, ook de vraag of interesse van de

leerlingen neemt af. De Duitse cultuur en taal kunnen de jeugd slechts matig boeien. Voorts heeft Duits de hardnekkige reputatie een moeilijke taal te zijn. Nu is de Duitse grammatica niet onmiddellijk de eenvoudigste, maar als zuster taal van het Nederlands zijn de Duitse woordenschat en zinsbouw relatief eenvoudig te studeren. Toch zijn de Vlamingen steeds minder gemotiveerd om Duits te leren. Dat komt onder meer door de houding van de media. Zo is er blijkbaar een soort boycot tegen Duitse reeksen en films op de Vlaamse televisie (tenzij ze over de holocaust handelen). De televisie vervult zijn educatieve taak, die op zijn minst erin bestaat om jonge mensen met de talen en producties van onze buurlanden te confronteren, niet meer. *Idem* voor de radio: op een Duits lied kan men dagen wachten. We bevinden ons hier in een vicieuze cirkel: het publiek kent het niet, bijgevolg is er geen vraag naar en dus bieden de radiozenders het niet meer aan. Tenslotte is het toerisme naar Duitsland vooral een zaak van senioren. Het is op de zuiderse stranden dat de jonge Vlaming in contact komt met de Duitsers. En deze ervaring met het Teutoonse toerisme geeft hem wellicht een even positief als representatief beeld van de oosterburen...

Spaans is populair

Vanuit het zonnige zuiden komt een derde bedreiging voor het Duits. In de laatste jaren was er vooral aan de hogescholen en universiteiten een zeer sterke opgang van het Spaans, dat het Duits verving of naast het Duits als keuzevak werd aangeboden. De sterke maatschappelijke *goodwill*⁶ voor het Spaans leidde tot een disproportioneel overwicht van de taal. Om financiële redenen (verhouding studenten/docent), werd dan in vele instellingen besloten om enkel nog de populairste taal, het Spaans, aan te bieden. Er worden in Vlaanderen op alle onderwijsniveaus dus niet alleen contacturen geschrappt, er wordt (vooral in het hoger onderwijs) tevens een klimaat gecreëerd waarin het onpopulaire Duits het tegen het populaire Spaans moet afleggen. Men veronderstelt verkeerdelijk dat alle studenten in staat zijn om een objectieve keuze te maken of men maakt de verkeerde keuze voor hen. Geen enkele instelling ontsnapte aan deze tendens. Zelfs de faculteit TEW van de Universiteit Antwerpen, die niet in het minst wegens haar talenaanbod in het Vlaamse onderwijslandschap een unieke plaats inneemt, dwingt de studenten tot een keuze voor de derde vreemde taal. In tegenstelling tot alle andere instellingen in Vlaanderen houdt Duits hier voorlopig echter stand.⁷

Tekort aan leraars

In de nabije toekomst mag het Duits zich in het middelbaar onderwijs aan een nieuwe bedreiging verwachten. De afschaffing van de studierichting Germaanse en de vrije keuze van de talencombinaties in de studies letteren gaan verder ten koste van het aantal studenten Duits. De combinatie Engels-Spaans is zoals te verwachten het populairst, de combinatie Engels-Frans wellicht het nuttigst. Omdat het grootste deel van deze studenten voor een loopbaan als leraar kiest is te verwachten dat er een overaanbod aan kennis van Spaans bij jonge leraars en een tekort aan Duits zal zijn. Dit maakt het moeilijk om de vacatures voor leraars Duits in te vullen. Honderden leraars daarentegen zullen met hun kennis Spaans op school niets kunnen aanvangen.⁸ Het is te verwachten dat bij gebrek aan lesgevers Duits menige schooldirectie zich genoodzaakt zal zien om Spaans in te richten als derde vreemde taal. Dit fenomeen, dat als aanbod-gedreven vraag kan beschreven worden, komt binnen de onderwijswereld nog voor.⁹ En nu reeds is het niveau van het onderwijs Duits in bepaalde middelbare scholen zeer bedenkelijk door een gebrek aan geschikte kandidaten.¹⁰

Omdat het onmogelijk is de culturele waarde van het Spaans met die van het Duits te vergelijken en zulke discussies nergens toe leiden, lijkt het ons verstandig bij de keuze van de derde vreemde taal in het gesubsidieerd middelbaar en hoger onderwijs (de volgorde van het Frans en Engels blijft immers onbetwist) meer pragmatische criteria te laten gelden. En zijn die criteria het vereenvoudigen van de jaarlijkse vakantie in het Zuiden, zoals vele studenten denken, of het meelopen met de modieuze Latino-modetrend? Of zijn het de nuchtere noodzaken van de Vlaamse economie en arbeidsmarkt die het hele jaar renderen?

Iedereen spreekt Engels

Een veelgebruikt argument tegen het Duits is de uitspraak dat de kennis van het Engels volstaat voor internationale communicatie met Duitstalige landen. Bij grote delen van de Spaanse en Latijns-Amerikaanse landen zou de kennis van het Engels echter beperkt zijn.

Het argument dat de Duitsers toch Engels spreken is in feitelijk niet meer dan een drogreden om geen Duits te moeten leren. Indien

men bij Duitse bedrijven carrière wenst te maken, moet men nog steeds over een goede kennis van het Duits beschikken. Maar ook de modale Vlaamse KMO wordt zeer dikwijls geconfronteerd met het Duits. Onderzoek uit 1993 bij TEW-alumni van de vroegere UFSIA toonde aan dat 57 % van de ondervraagden in hun beroepsleven regelmatig met het Duits in aanraking kwam.¹¹ Elke zakenman kent de *goodwill* die men bij een leverancier en vooral bij een klant wint wanneer men hem in zijn moedertaal kan aanspreken. En voor Vlaanderen is meer dan een vijfde van de exporttransacties voor rekening van een Duitstalige afnemer! In deze materie treft echter ook de Duitsers zelf schuld.¹² Veel Duitse bedrijven gebruiken hun eigen taal met een zekere schroom en gaan al te gemakkelijk mee in de roes van verengelsing. Ook giganten zoals BASF noemen zich *The Chemical Company*, hoewel ook in de Antwerpse vestiging Duits een zeer belangrijke rol heeft en het bedrijf tal van initiatieven voor het Duits ondersteunt.¹³ Duitse bedrijven maken (in Vlaanderen) Engelstalige reclames en ook Volkswagen verkoopt de nieuwe kever onder de naam *Beetle*.

Duits in de Vlaamse economie

Onze economie leeft vooral van onze buurlanden en dus is het vanzelfsprekend dat kennis van de talen van de burens belangrijk is.

Dit blijkt uit een analyse van de vele vacatures die vandaag de dag op eenvoudige wijze via het Internet kunnen geraadpleegd worden. Bij vacatures voor hoger opgeleiden in Vlaanderen en Brussel ((post-)universitairen en HOLT) stellen we steeds opnieuw vast dat de drie traditionele vreemde talen Frans, Engels en Duits in die volgorde van belang zijn.¹⁴ Andere vreemde talen worden op de Vlaamse arbeidsmarkt amper gevraagd, wat natuurlijk niets zegt over het mondiale belang van bijvoorbeeld het Spaans of het Chinees, talen die wereldwijd honderden miljoenen sprekers hebben. Dekt het aanbod van talenkennis bij de werknemers echter ook de vraag van de bedrijven?

Volgens de bedrijfswereld kennen we alvast veel te weinig Frans en Duits. In een studie van de KULeuven¹⁵ werden de werkgevers gevraagd om de professionele tekortkomingen en kennislacunes bij hun academisch gevormd personeel aan te geven. Zeer opvallend is dat de gebrekkige beheersing van twee vreemde talen, in de eerste plaats het Frans (64%) en in de tweede plaats het Duits (38%) als de belangrijkste kennislacune werd aangegeven. Een gebrek

aan algemene kennis (17%), bedrijfseconomische kennis (21%) of een tekort aan specifieke vakkennis (bvb. van chemie of techniek) daarentegen kwamen beduidend minder voor. Met betrekking tot deze vaardigheden komt het onderwijs blijkbaar beter tegemoet aan de vraag van de bedrijfswereld. De kennis van het Frans en Duits is sindsdien zeker niet groter geworden.

Duits in Wallonië¹⁶

Aan de andere kant van de taalgrens is de situatie nog erger. In Wallonië leren slechts 12861 op een totaal van 339710 scholieren Duits (3%). Dertig jaar geleden was dit nog 22 procent.¹⁷ De bevindingen van een studie (2005) van de *Union wallonne des Entreprises* (UWE) over de vraag naar vreemdetalenkennis in het Waalse bedrijfsleven zijn in dit opzicht schokkend. Een vijfde van de bevroegde ondernemingen vond bij sollicitaties geen kandidaat met de gewenste talenkennis. Verder bevestigde dit onderzoek de rangorde van talen zoals deze in Vlaanderen is. Engels en Nederlands zijn voor respectievelijk 88 en 78% van de ondernemingen bij nieuwe vacatures belangrijk. Duits komt verrassend sterk op de derde plaats met 59%. Spaans en Italiaans komen op de vierde en vijfde plaats met 15,7 en 15,2%.¹⁸ Andere talen zoals het "gehypete" Chinees, Russisch of Arabisch komen nauwelijks tot niet voor. 40% van de ondervraagde bedrijven richt zelf één of andere vorm van talenbijscholing in.¹⁹

Dat Wallonië door het tekort aan vreemdetalenkennis werkgelegenheid en een deel van haar BNP laat liggen, staat vast. De Waalse gezagsdragers erkennen het probleem en het Marshall-plan voor de Waalse economie voorziet alvast op papier belangrijke inspanningen om de talenkennis van de Waalse jeugd te verbeteren met de expliciete motivering dat dit economisch rendeert.

Geen Duits, geen centen. Een blik naar Nederland

De laatste vaststelling brengt ons bij een bijzonder interessant thema: hoe is het verlies aan BNP door gebrekkige talenkennis te kwantificeren? Vast staat dat het tekort aan kennis van het Duits op één vijfde van het exportvolume betrekking heeft. Hoeveel export (geld) we laten liggen is natuurlijk niet zonder diepgaande studie te becijferen. In Nederland, waar men het zelfde probleem

kent, heeft Fenedex, de federatie van Nederlandse exporteurs haar leden in dit kader gehoord.²⁰ Uit de bevraging kwamen enkele interessante bevindingen naar voor.

Zo meent 89% van de respondenten dat het beheersen van de Duitse taal een absolute noodzaak is om export naar Duitsland tot stand te kunnen brengen en te onderhouden. Slechts 17% van de bevroegde exporteurs was het eens met de steeds vaker gehoorde opvatting dat de kennis van het Engels volstaat om met succes export te drijven, zij het met erkenning van enkele beperkingen. Uit de enquête blijkt verder dat 47% van de exporteurs aangeeft dat hun Duitse zakenpartners wel Engels accepteren als (vooral) schriftelijke communicatietaal, toch gaat vrijwel altijd de voorkeur van de Duitse klant uit naar Duits als communicatietaal. En maar liefst 89% van de ondernemers denkt dat de export naar Duitsland bij een verbetering van de kennis van het Duits nog zou toenemen.

De Nederlandse export naar Duitsland bedraagt 56 miljard euro dus zou volgens Fenedex een toename van enkele procenten door een betere taalbeheersing direct enkele miljarden extra exportomzet kunnen betekenen. Een schatting van Fenedex komt bij ongeveer 7 miljard euro of 12,5 % van de huidige export. Het hoeft geen betoog een vergelijkbaar cijfer voor Vlaanderen en wellicht een nog groter cijfer voor Wallonië geldt.

Oproep tot verantwoordelijkheid

Het is een treurig teken van onze markt-georiënteerde tijd dat men voor onderwijsvakken een zelfde marketingstrategie moet ontwikkelen als voor commerciële producten. Twee stichtingen in Vlaanderen en Wallonië en de *Belgische Germanistenvereniging* trachtten de beleidsmakers al jaren te overtuigen van de belangrijke rol van het Duits. Te dikwijls brengt men echter uitsluitend de culturele waarde van de taal, het feit dat ze een officiële taal van België is en subjectieve waardeoordelen in stelling. Eenzelfde subjectieve appreciatie is echter ook voor het Spaans of Italiaans mogelijk. Mijns inziens kan slechts een zuiver economisch discours overtuigend zijn. De gemeenschap investeert veel tijd en werk in de opleiding van de komende generaties. Ze mag dan ook met recht een *return on investment* vragen door de jeugd naast algemeen vormende vakken ook relevante kennis voor het beroepsleven aan te reiken. Uit het bovenstaande is duidelijk naar voor gekomen dat in het kleine België talenkennis voor de bedrijven van prioritair belang is. Wanneer er een zo opmerkelijk en algemeen gebrek is, moet het toch

duidelijk zijn dat het onderwijs tekort schiet. Zowel langs Vlaamse als langs Waalse kant komt het talenonderwijs (Frans en Duits!) niet tegemoet aan de reële vraag van de arbeidsmarkt. In een tijd van economische recessie en afnemende concurrentiekracht van onze economie is dit onverantwoord en onvergefelijk. Daarom is het noodzakelijk dat tal van personen in het veld hun verantwoordelijkheid durven opnemen. En tenslotte is er dringende behoefte aan daadkracht en onpopulaire beslissingen van politici.

- 1 Dit geeft Vlaanderen een positieve handelsbalans van ongeveer 20%. (www.export.vlaanderen.be)
- 2 Duitsland is de eerste exportnatie van de wereld voor de VS, Japan en China. (*Statistisches Bundesamt*)
- 3 Dit toont zich bijvoorbeeld in het feit dat het Duits na het Engels op de tweede plaats komt in de lijst van meest gebruikte vreemde talen in Europese unie. Het Duits verstoot daarbij het Frans van de tweede plaats. (*Eurobarometer* 2005) Verder mag niet over het hoofd gezien worden dat Duits de meest gesproken moedertaal van Europa is. 18% van de Europese bevolking sprak in 2005 Duits als moedertaal, tegen 12% Frans, 13% Italiaans en 13% Engels. (*Eurobarometer* 2005)
- 4 "Duitse bedrijven zijn in België steeds meer op zoek naar werkkrachten die Duitstalig zijn. Jongeren moeten beseffen dat ze talen niet alleen moeten leren om op vakantie te kunnen gaan maar ook om gemakkelijker een baan te vinden." Dr. Christoph Jessen, Duitse ambassadeur in België in de *Gazet van Antwerpen* van 10 mei 2005.
- 5 cfr. het verslag naar aanleiding van een parlementaire vraag van Marie-Rose Morel in de Commissie voor Onderwijs, Vorming, Wetenschap en Innovatie in het Vlaams Parlement van 9 juni 2005 over de kloof tussen vraag en aanbod van Duits taalonderwijs.
- 6 Spaans is trendy. Tal van zendingen op radio en TV dwepen met de Latino-cultuur. Honderden Vlaamse eethuisjes hebben Spaanse namen. Salsa en tangocursussen vieren hoogconjunctuur. Bepaalde linkse media dwepen met alles wat Cubaans is en "wereldmuziek" blijkt bijna steeds Spaanstalig te zijn. Voor de Duitstalige landen is die goodwill er niet.
- 7 Ongeveer de helft van de studenten TEW kiest Duits in plaats van Spaans, bij de handelsingenieurs zelfs nog meer. Een niet gering aantal studenten kiest echter beide talen. Aan de drie andere grote Vlaamse universiteiten kunnen de studenten TEW / handelsingenieur een traject zonder deze beide talen volgen.
- 8 In het schooljaar 2003/2004 had nog 20% van de Vlaamse scholieren Duits (als derde vreemde taal). In totaal gaat het om 80261 scholieren, verdeeld over 460 scholen. Slechts 2954 scholieren volgden Spaans (minder dan 1%). De afgestudeerden uit de lerarenopleidingen / letterencombinaties met Spaans zullen met hun kennis dus niet snel in het middelbaar onderwijs terecht kunnen. In het hoger onderwijs, waarvan me geen exacte gegevens bekend zijn, is de situatie in het voordeel van het Spaans. (*Runderlass Deutsche Botschaft* 17.03.2004, Gz.: 603-622.00, Brussel) Naast het absolute aantal scholieren is ook het aantal lessen per week belangrijk. Voor Duits blijft het dikwijls bij 1 uurtje per week.

- 9 Getuige daarvan het overschot aan psychologen, pedagogen en sociologen waarvoor vooral in de overheidssector en in het onderwijs functies "gecreëerd" moeten worden. Elke leraar en docent kent de steeds logger wordende onderwijsinstellingen, die zich vooral met administratieve of controlemedewerkers voeden en het eigenlijke werk voor de leraar aan het "front" niet vergemakkelijken, integendeel zelfs.
- 10 Uit eigen ervaring (200 generatiestudenten per jaar) kan ik vaststellen dat vele studenten uit de één-uursrichtingen amper een mondje Duits spreken. Het komt veel voor dat het uurtje Duits gegeven wordt door een niet-Germanist. Een Kempisch student beschreef zijn uurtje Duits zelfs als "Duits voor debielen". Andere studenten berichten dat ze slechts wat teksten bestudeerden of films bekeken.
- 11 J. van den Hauwe en Ch. Braecke, "Het gebruik van vreemde talen in de werksituatie door oud-studenten TEW van UFSIA", *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1993, p. 307-329
- 12 Duhamel, Roland: Fremdsprachenpolitik in Europa am Beispiel Belgiens. Ein Denkanstoß. In *Germanistische Mitteilungen* 50 (1999). p. 68.
- 13 Kaderleden krijgen bijvoorbeeld in de onderneming cursussen Duits. Verder ondersteunt BASF het Goethe-Institut bij de inrichting van cursussen Duits aan het "Europa-Kolleg" te Brugge, dat onder anderen hoge EU-functionarissen Duits bijbrengt. (*Debelux Journal*, 04-2005, p. 6) Ir. John Dejaeger, voorzitter van het directiecomité van BASF Antwerpen benadrukt in de Vlaamse pers herhaaldelijk het belang van kennis van het Duits bij afgestudeerden.
- 14 De resultaten geven een goed beeld van wat er leeft op de arbeidsmarkt. In bijna de helft van de vacatures is kennis van het Frans noodzakelijk (46%). Zeer opvallend is ook de goede score van het Engels (38.5%) dat zeer dicht bij het Frans eindigt. Kennis van de Duitse taal is in 13% van de vacatures expliciet gevraagd. (doorlichting van 2 februari 2004). Voor de gedetailleerde cijfers en toelichting zie <http://www.ua.ac.be/tewduits>.
- 15 J. Hoornaert: "Kansen en troeven voor universitair op de arbeidsmarkt", *Personeel & Organisatie*, jg. 46, 1995, p. 6-11
- 16 Voor de situatie in Nederland, zie J. Spits, "Door steeds geringere populariteit studie dreigt veel voor de economie belangrijke kennis verloren te gaan: kans op goede baan na letterenstudie zo slecht nog niet", *Het Parool*, 22 februari 2005
- 17 „Schwierig sind nur die Endungen. *Belgien Magazin*, nr. 10/2003, p. 37.
- 18 De cijfers liggen een stuk hoger dan de vacaturedoorlichting voor Vlaanderen. Dit is wellicht toe te schrijven aan het feit dat de vraagstelling van de enquête expliciet de talenkennis was en dat naar intenties gevraagd werd in plaats van gepubliceerde vacatureberichten te onderzoeken.
- 19 De studie is te raadplegen via de site <http://www.uwe.be/>.
- 20 Persmededeling van F. Hauwert, directeur van Fenedex en artikel in de *Telegraaf* van 29 januari 2005.

Over vrijheid en haar grenzen

Prof. dr. Henk E.S. Woldring

Lezing (in verkorte vorm uitgesproken) voor het *Verbond der Vlaamse Academics*, Antwerpen 6 april 2005.

1. Inleiding

Omdat mijn lezing valt onder het thema *De Verlichting doorgelicht*, zal ik eerst aandacht besteden aan enkele kenmerken van het Verlichtingsdenken. Vervolgens zal ik kritisch reflecteren op de idee van autonome vrijheid die vooral sinds de Verlichting gangbaar is geworden en een poging doen om een meer authentieke benadering van vrijheid te geven die uitgaat van een ander idee van autonome vrijheid, namelijk een relationele vrijheid met moreel engagement. In dat verband zal ik enkele basale onderscheidingen bespreken: de vrije wil, autonomie en heteronomie, de relatie tussen vrijheid en gezag en vrijheid in relatie tot sociale gemeenschappen—een bespreking die zal culmineren in een kritische beoordeling van het liberaal-politieke denken.

2. Enkele kenmerken van het Verlichtingsdenken

Met het woord Verlichting typeren we een bepaald tijdperk van de Europese geschiedenis, namelijk de achttiende eeuw; die typering heeft niet alleen betrekking op de filosofie, maar ook op de politiek, cultuur, literatuur en godsdienst. Als zodanig impliceert de Verlichting een programmatisch idee ter karakterisering van een bepaalde levensinstelling die Immanuel Kant onder woorden bracht: "Heb de moed je van je *eigen* verstand te bedienen". Deze woorden geven aan dat de Verlichting uitgaat van een moreel postulaat, dat de mens tot een zelf-verlichting moet komen, omdat hij altijd dreigt terug te vallen in een individuele en collectieve *'selbstverschuldete Unmündigkeit'*. Dat morele postulaat van Kant verwijst vooral naar de Verlichting als een filosofisch concept.

Hoewel de Verlichting een Europees fenomeen was, manifesteerde zij zich vooral in Engeland, Frankrijk en Duitsland en ontwikkelde zij zich in die landen zeer verschillend. In Engeland werd het begin van de Verlichting gemarkeerd door de publicatie van Newtons *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* (1687) en de *'Glorious Revolution'* (1688). Het was John Locke die die wetenschappelijke en politieke doorbraak met elkaar verbond in zijn *Essay Concerning Human Understanding* en zijn *Two Treatises on Government* (beide 1690). Newton was een leidinggevend figuur in de Engelse Verlichting, omdat hij—zoals Francis Bacon voor hem—theologische vooroordelen opruimde en op grond van de kracht van de rede de verlichtende werking van het intellectuele zelfbewustzijn van het individu bevorderde. Zoals Newton de veelheid van bewegingen in de fysieke wereld door middel van wetten had beschreven, zo wilde Locke de veelheid van ideeën in het menselijk bewustzijn tot enkele beginselen terugbrengen. In zijn politieke filosofie wilde hij de taak van de overheid terugbrengen tot fundamentele mensenrechten. Met zijn kentheorie en politieke filosofie heeft Locke in andere Europese landen is niet te onderschatten invloed gehad.

In Frankrijk werd het begin van de Verlichting gemarkeerd door Charles Perrault, die in 1687 de cultuur van de 'moderne tijd' hoger plaatste dan die van de antieken. Pierre Bayle verdedigde in zijn *Dictionnaire historique et critique* (1697) de opvatting dat de moraal onafhankelijk van de religie moest zijn en dat alleen atheïsten een verlicht moreel leven konden leiden. Later kregen die opvattingen hun weerklink in de literair-filosofische kringen in Parijs, waar onder Verlichting werd verstaan: strijd tegen de religie, de katholieke Kerk en verouderde politieke instellingen. Die Verlichtingsfilosofie kwam scherp tot uitdrukking in de *Encyclopédie* (1751-1772) van Diderot, d'Alembert en andere intellectuele kopstukken van het Frankrijk van destijds, waarin een idee van wetenschap naar voren kwam die gericht was op bruikbare kennis ter verandering van het maatschappelijke, economische en politieke leven en ter bevordering van de belangen van individuele burgers. Anders dan in Engeland was de Franse Verlichting gericht tegen de religie, de Kerk en de absolutistische staat en was zij hoofdzakelijk gebaseerd op een materialistische en atheïstische benadering van de werkelijkheid.

In Duitsland geldt Christian Thomasius als de vader van de Verlichting, die de Duitse cultuur wilde vernieuwen. Daartoe verdedigde hij in zijn *Einleitung zur Vernunftlehre* (1691) het praktische leven van mensen als een centraal onderwerp in de filosofie, het recht van vrouwen op een universitaire opleiding en het afschaffen van hek-

senprocessen. De Duitse Verlichting bereikte een doorbraak met het werk van Christian Wolff, die in zijn *Deutschen Ethik* (1720) een theorie van een autonome moraal verdedigde. Toch is de Duitse Verlichting verlaat op gang gekomen en is zij minder revolutionair en agressief gericht tegen religie, kerk en staat dan in Frankrijk. Wat in Duitsland wel gebeurde, meer dan in Engeland en Frankrijk, was dat er een reflectie op de Verlichting zelf ontstond. De bekendste voorbeelden zijn Kants en Mendelssohns opstellen over de Verlichting in het *Berlinischen Monatschrift* (in 1784). Van grote betekenis werden het uitbreken van de Franse revolutie (1789) en de bijna gelijktijdige verschijning van de kritische werken van Kant.

Samenvattend kunnen we zeggen dat een van de belangrijkste uitgangspunten en pretenties van de Verlichting was: de autonomie van het subject dat zich op een omvattende manier wilde bevrijden van de macht van tradities. Toen Kant voor de filosofie drie centrale filosofische vragen formuleerde "1) Wat kan ik weten? 2) Wat moet ik doen? 3) Wat mag ik hopen?" en deze vragen beschouwde als verschillende aspecten van die ene vraag "Wat is de mens?", kregen metafysica, ethiek en theologie (waarin die eerstgenoemde drie vragen werden bestudeerd) de plaats van hulpwetenschappen van de filosofische antropologie die in de achttiende eeuw tot een zelfstandige wetenschap werd ontwikkeld. Het uitgangspunt en de pretentie van die filosofische antropologie was de autonomie van het individu en die autonomie werd bepaald door de rede en de daarop gebaseerde vrijheid van denken. Alles wat op deugdelijkheid aanspraak wilde maken, zowel in de wetenschap als in de ethiek, politiek en godsdienst, moest door de rede worden getoetst en op de rede zijn gebaseerd. Wat die toets niet kan doorstaan, werd gediskwalificeerd als vooroordeel of bijgeloof. Niet dat het Verlichtingsdenken per definitie ahistorisch was, want tradities konden bruikbaar zijn, maar alleen als ook zij de toets van de rede konden doorstaan. Die rationalisering van het leven impiceerde derhalve een program en aan dat program lag het metafysische uitgangspunt ten grondslag dat de werkelijkheid (de natuur, de mens en de samenleving) een rationele werkelijkheid was die door de rede kon worden gekend. Wanneer men de weg van de rede zou volgen, zou materiële en morele vooruitgang mogelijk zijn en zou menselijk geluk worden bevorderd.

Ik zal niet ingaan op de kritiek die tijdens en na de Verlichting in verschillende Europese landen tot uitdrukking werd gebracht, bijvoorbeeld in Engeland door George Berkeley, in Frankrijk door Jean-Jacques Rousseau en in Duitsland door Johann Georg Ha-

mann. Na de bovenstaande encyclopedisch-historische inleiding zal ik in het vervolg systematisch-filosofisch reflecteren op enkele kenmerken van de Verlichting, met name op de idee van de autonomie van mens en zijn vrijheid.

3. Autonome vrijheid

Als ik spreek over de vrije wil, dan spreek ik de erkenning uit dat elk mens iets in zich heeft om te kunnen reflecteren op zichzelf en de wereld om hem heen. Dat vermogen tot reflectie is te beschouwen als iets dat met de aard van de mens gegeven is; de mens verwerft de vrije wil niet, maar de vrije wil toont zich als een werkzaam vermogen tot reflectie, het doen van keuzen en het verrichten van handelingen. Wilsvrijheid is dus te onderscheiden van keuze- of handelingsvrijheid en zij is er tevens nauw mee verbonden, omdat in het doen van keuzen en het verrichten van handelingen de actieve en vrije wil werkzaam is. Uitgaande van het genoemde onderscheid kunnen we vervolgens de vraag stellen: wat is de aard van de relatie tussen de actieve en vrije wil enerzijds en de vrijheid tot kiezen en handelen anderzijds?

Het antwoord op die vraag ligt volgens Jacques Maritain in de 'autonome vrijheid' ('*freedom of autonomy*'). Hij beschouwt de wilsvrijheid als een voorwaarde voor de autonome vrijheid, maar belangrijker is volgens hem dat de wilsvrijheid zich ontwikkelt tot een autonome vrijheid: een psychische en morele *attitude* die aan menselijke keuzen en handelingen ten grondslag ligt, aan die keuzen en handelingen richting geeft en een mens tot persoon maakt.¹ Op die manier kan een persoon in meerdere of mindere mate zijn driften, hartstochten en gevoelens beheersen en richting geven, in plaats van zich erdoor te laten meeslepen. De ontwikkeling van de wilsvrijheid tot autonome vrijheid of een psychische en morele attitude is niet met de natuur van de mens gegeven. De mens moet zich die attitude verwerven, teneinde een moreel volwassen en verantwoordelijk persoon te worden.

In zijn bespreking van autonome vrijheid gebruikt Maritain het woord autonomie niet in de betekenis die Immanuel Kant eraan gaf, maar sluit hij aan bij de apostel Paulus.² Hij onderscheidt zijn idee van autonome vrijheid van Kants idee van de autonomie van de individuele en onafhankelijke mens die zichzelf als vrij beschouwt indien hij alleen zichzelf gehoorzaamt. Die autonomie is een sleutelbegrip in Kants *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* (1785)

en in zijn *Kritik der praktischen Vernunft* (1788). Voor Kant betekent autonome vrijheid onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan de morele wet van de rede die iemand zichzelf oplegt. Een mens behoort nooit onderworpen te zijn aan een regel die hem van buitenaf wordt opgelegd; hij behoort alleen gehoorzaam te zijn aan zichzelf. Tegenover deze opvatting van autonomie staat de opvatting van heteronomie, die betekent dat een morele wet uit een andere bron afkomstig is dan de menselijke rede en wil. Een heteronome morele wet zou volgens Kant echter elke mogelijke vrijheid teniet doen.

Maritain bekritiseert de stelling van Kant dat de autonomie van een mens bestaat uit het aanvaarden van een moreel gebod dat alleen uit hemzelf voortkomt en dat hij zichzelf voorschrijft. Volgens Maritain doet die opvatting van autonomie de menselijke vrijheid ontsproten. Maritain sluit zich aan bij de apostel Paulus die beoogt dat vrijheid in essentie betekent: houvast en geborgenheid zoeken bij de bron van het leven, God (*summum bonum*, het hoogste goed). Dat *summum bonum* dient als een religieuze en morele horizon waarbinnen morele waarden verschijnen. In die opvatting komen morele waarden, die ook in het Evangelie worden geopenbaard, 'van buiten'. Maritain aanvaardt dus de idee van heteronomie, maar het cruciale punt is volgens hem dat morele waarden uit vrije wil moeten worden erkend en aanvaard als rechtvaardig en goed; zij kunnen alleen maar worden gehoorzaamd uit liefde voor rechtvaardigheid en nooit door middel van dwang. Derhalve kan autonome vrijheid als een psychische en morele attitude worden versterkt, indien men morele waarden vrijwillig erkent en aanvaardt als goed en rechtvaardig.³

Omdat het aanvaarden en zich eigen maken van morele waarden bij verschillende mensen zich verschillend ontwikkelt, verloopt het verwerven van autonome vrijheid bij de ene mens anders dan bij de andere. Ook zal die verwerving bij de één een ander niveau bereiken dan bij de ander. De liefde voor een rechtvaardig en waarachtig leven kan mensen echter inspireren hun autonome vrijheid op een zo hoog mogelijk niveau te verwerkelijken.

Zoals gezegd is de vrije wil een voorwaarde voor het ontwikkelen van autonome vrijheid. In dit verband stel ik als kritische vraag of het omgekeerde (in een bepaald opzicht) ook het geval kan zijn: ook al is de vrije wil de noodzakelijke voorwaarde voor autonome vrijheid, is die autonome vrijheid ook niet de noodzakelijke voorwaarde voor het leren begrijpen van wat iemand doet met zijn vrije wil en met zijn vrijheid van kiezen en handelen? Omdat een mens autonome vrijheid als een psychische en morele attitude moet verwerven en kan versterken door het vrijwillig aanvaarden van morele waarden,

kan die vrije wil en het aanvaarden van die waarden pas gekend worden als we inzicht krijgen in zijn autonome vrijheid. Als zodanig is de vrije wil een essentiële component van de autonome vrijheid en is de autonome vrijheid de cognitieve voorwaarde voor het begrijpen van de vrije wil en de vrijheid tot handelen.

Er komt nog een complicatie bij. Mensen realiseren hun vrijheid tot kiezen in concrete sociale, economische, juridische en morele handelingen. Die handelingen worden geconditioneerd door de verschillende relaties en gemeenschappen waarin zij plaatsvinden. Belemmeren die gemeenschappen de vrijheid tot kiezen en handelen? Alvorens deze vraag te kunnen beantwoorden, zal ik eerst aandacht besteden aan de verhouding tussen vrijheid en gezag.

4. Vrijheid en gezag

Zijn gezagsinstanties en is het uitoefenen van gezag niet een belemmering voor het verwerven van autonome vrijheid? Autonome vrijheid is echter niet alleen van toepassing op individuele mensen, maar ook op gemeenschappen. Ook gemeenschappen hebben immers hun eigen rechten, vrijheden en verantwoordelijkheden. Zij die in gemeenschappen gezag uitoefenen geven niet alleen leiding aan individuele participanten, maar ook aan die gemeenschappen als sociale entiteiten. Bovendien maken die gemeenschappen deel uit van de samenleving en als zodanig dragen zij ook verantwoordelijkheid voor de samenleving als geheel.

Zo behoort de overheid met haar gezag niet alleen de vrijheden te beschermen van individuele burgers en hun gemeenschappen, maar behoort zij er ook op toe te zien dat die vrijheden kunnen bijdragen tot het algemeen welzijn van de samenleving als geheel. Anderzijds hebben burgers hun individuele en groepsvrijheden te verdedigen en tegelijkertijd hebben zij het politiek gezag te gehoorzamen dat het algemeen welzijn behoort te bevorderen. Zowel gezinnen als de staat en andere gemeenschappen hebben gezag en leiding nodig, die beslissen wat een gemeenschap behoort te doen in haar eigen belang en tevens met het oog op het algemeen welzijn. Kortom, indien sociale gemeenschappen in staat zijn hun eigen verantwoordelijkheden en doelen te realiseren, teneinde hun eigen belangen en het algemeen belang te bevorderen, dan worden ook zij gekarakteriseerd door autonome vrijheid.

In een democratische samenleving kunnen mensen op verschillende manieren het gezag in die samenleving organiseren en kunnen zij

functionarissen kiezen die met de uitoefening ervan worden belast. Hoewel gezag vaak gelijk gesteld wordt aan dwang en hoewel gezag ook legitieme dwang nodig heeft, moeten we gezag en dwang toch van elkaar onderscheiden. Een goed burger behoort rechtvaardig gezag en rechtvaardige wetten niet te gehoorzamen uit dwang of vrees voor straf, maar uit vrije wil en uit de wens te willen leven in een rechtvaardige samenleving.⁴

Vrijheid en gezag behoeven dus niet tegengesteld aan elkaar te zijn. Noch het uitoefenen van gezag noch het gehoorzamen aan gezag is irrationeel of inhumain. Integendeel, beide zijn met redelijke argumenten te verdedigen. Indien de maatschappelijke orde een orde van vrijheid wil zijn, dan heeft zij velerlei vormen van gezag nodig, niet als een garantie voor vrijheid maar als een noodzakelijke voorwaarde van vrijheid. Het woord gezag (autoriteit) komt van het Latijnse werkwoord *augere*, dat 'doen groeien' of 'doen toemenen' betekent. Dat wil in dit verband zeggen dat gezag bedoeld is om burgers te doen groeien tot moreel volwassen en verantwoordelijk handelende personen, opdat zij hun autonome vrijheid kunnen realiseren.

Het realiseren van die orde van vrijheid is echter niet een vanzelfsprekend of een gemakkelijk verlopend proces, maar het is iets dat bevochten moet worden en dat vaak met maatschappelijke spanningen en conflicten gepaard gaat. Daarom hebben mensen ter wille van de samenleving van de toekomst onderwijs nodig om te leren hoe met vrijheid en gezag om te gaan. In dit verband is de volgende vraag van belang: indien autonome vrijheid personen en gemeenschappen in staat stelt bepaalde handelingen wel of niet te doen (positieve vrijheid), hoe is dan te voorkomen dat hun autonome vrijheid wordt belemmerd door een tegen hun wil ingaande externe dwang, bijvoorbeeld door gezagsinstanties (negatieve vrijheid)?

5. Sociale vrijheid

Een democratische samenleving wordt wel getypeerd als een sociaal gedifferentieerde samenleving. Zoals in het bovenstaande reeds werd opgemerkt, bestaat zij uit een veelheid van sociale relaties, gemeenschappen en organisaties die hun eigen, autonome vrijheden behoren te realiseren. De overheid behoort in wetgeving en beleid de autonomie van die gemeenschappen te erkennen en te respecteren. In dit verband betekent autonomie, dat elke gemeenschap

zichzelf regeert en haar eigen taken en plichten uitvoert overeenkomstig haar eigen rechten, vrijheden en verantwoordelijkheden. Met die opvatting van autonomie wordt een dam opgeworpen tegen zowel individualistische als totalitaire concepten van de samenleving.

Omdat sociale gemeenschappen een duurzame betekenis hebben, zowel vanuit die gemeenschappen zelf bekeken als vanuit de individuele participanten, wordt onderdrukking binnen die gemeenschappen vaak over het hoofd gezien. In de praktijk zijn veel gemeenschappen ondemocratisch georganiseerd. De autonome vrijheid van gemeenschappen kan echter niet worden gerealiseerd zonder vrijheid van de participanten. Derhalve behoren democratische beginselen in die gemeenschappen te worden gerealiseerd. De manier waarop en de mate waarin die democratisering kan worden georganiseerd, vindt echter haar grenzen in de aard en de doelen van de betreffende gemeenschap.

In dit verband kan ik antwoord geven op de reeds gestelde vraag: indien autonome vrijheid personen en gemeenschappen in staat stelt bepaalde handelingen wel of niet te doen (positieve vrijheid), hoe is dan te voorkomen dat hun autonome vrijheid wordt belemmerd door een tegen hun wil ingaande externe dwang, bijvoorbeeld door gezagsinstanties (negatieve vrijheid)? In essentie wordt het bestaan van sociale gemeenschappen gekenmerkt door hun eigen aard en autonomie en de daaraan verbonden rechten en vrijheden, taken en doelen. Gezinnen, bedrijven, scholen, kerken en andere gemeenschappen hebben hun eigen morele, economische, opvoedkundige, godsdienstige of andere kenmerken en overeenkomstig die kenmerken hun eigen doelen. Kortom, de autonomie van die gemeenschappen is kenmerkend voor hun vrijheid.

Individuele mensen kunnen hun autonome of positieve vrijheid echter slechts realiseren in keuzen en handelingen die plaatsvinden in en door middel van gedifferentieerde sociale gemeenschappen. Ook die sociale gemeenschappen kunnen in hun doen en laten blijken geven van hun autonome vrijheid. In tegenstelling tot de twintigste-eeuwse filosoof Isaiah Berlin, die elke opoffering van vrijheid beschouwt als een verlies van vrijheid (hoe groot de maatschappelijke problemen ook mogen zijn, die die opofferingen overtuigend noodzakelijk maken⁵), verdedig ik dat vrijheid nooit en nergens kan worden gerealiseerd zonder dat gezag en leiding worden uitgeoefend, die soms met dwang gepaard gaan. Ik heb reeds besproken dat gezag noodzakelijk is voor de realisering van autonome vrijheid, die ik typeer als en in het vervolg noem: *authentieke vrijheid*.

6. Authentieke vrijheid

Vrijheid is een verheven idee; zij oefent aantrekkingskracht uit op mensen en zij wordt geassocieerd met tal van idealen. De idee van vrijheid is dan ook in de theorieën van veel politiek filosofen na de Renaissance zo niet dominant dan toch zeer nadrukkelijk aanwezig. De vraag is echter welk idee van vrijheid zij voor ogen hebben en hoe zij die idee uitwerken.

Een kenmerk van het filosofisch denken na de Renaissance met betrekking tot de verhouding tussen mens en samenleving is volgens Berlin, dat 'er geen waarde hoger is dan het individu'.⁶ Charles Taylor betoogt dat kenmerkend voor de filosofie na de Renaissance is, dat zij de mens beschouwt als een 'zichzelf definiërend subject'.⁷ Na de Renaissance ontstond dus een nieuwe visie op de mens, die gekenmerkt werd a) door zelfbepaling en zelfrealisering door middel van een zich onafhankelijk verklaren van God, de natuur, samenleving en geschiedenis en b) vervolgens door het zoeken naar mogelijkheden tot een nieuwe zelfbepaling en zelfrealisering door middel van een herdefiniëring van zijn relaties tot de natuur, samenleving, geschiedenis en ook tot het transcendent. Er bestaat echter een spanning tussen a en b. Het 'zichzelf definiërend subject' kwam in een oppositionele relatie te staan ten opzichte van wat hij beschouwde als een contingente wereld. Dat subject beschouwde de zin van menselijk handelen niet meer in de context van een kosmische orde. Zijn uitgangspunt was dat hij eerst zichzelf moest definiëren en vervolgens via een herdefiniëring in het reine moest komen van zijn relatie tot de natuur, samenleving, geschiedenis en het transcendent. Die ideeën lagen in het bijzonder ten grondslag aan liberaal-politieke theorieën.

Andere politieke theorieën gingen niet uit van de vrijheid van individuele burgers, maar van de staat die de vrijheid van burgers moest garanderen (bijvoorbeeld Georg W.F. Hegel en Karl Marx). Omdat in die theorieën de staat wordt geïnterpreteerd als de vervulling van de vrije wil en van de vrijheid tot kiezen en handelen, kunnen die theorieën worden getypeerd als de mens absorberend. Hier wordt een breuklijn zichtbaar in de politieke filosofie.

Thans concentreer ik mij op de ideeën die ten grondslag liggen aan liberaal-politieke theorieën, omdat zij dominant zijn in onze tijd. Ik begin met het fundamentele probleem dat veel liberale politiek filosofen de keuzevrijheid en de autonome vrijheid door elkaar halen en dat zij de uitdaging van een moreel engagement ontlopen. Maritain heeft dat probleem kernachtig onder woorden gebracht:

*Die vergissing zorgt ervoor dat men keuzevrijheid beschouwt als de hoogste vorm van vrijheid; alsof de redenering die ten grondslag ligt aan een keus niet terug komt bij een volgende keus! Het vrij kiezen wordt een doel op zichzelf en de mens die veroordeeld is tot steeds terugkerende keuzehandelingen, zonder zichzelf ooit ergens aan te binden, begeeft zich in een dialectiek van vrijheid die zijn vrijheid teniet doet. Om er steeds op voorbereid te zijn nieuwe keuzen te maken, waartoe de omstandigheden van het moment aanleiding geven, weigert hij zich aan een gekozen doel te binden, omdat die binding het terrein van mogelijke keuzen in de toekomst zou beperken. Teneinde te kunnen genieten van het uitoefenen van zijn keuzevrijheid als het hoogste goed, weigert hij zich op die keus vast te leggen door middel van een redelijke argumentatie.*⁸

Maritain is van mening dat iemand in haar/zijn handelen keuzen doet en dat die keuzen iets laten zien van iemands autonome vrijheid of psychisch-morele attitude. Volgende keuzen kunnen een eerdere keus bevestigen dan wel corrigeren, maar dat doet geen afbreuk aan de continuïteit in het handelen en in het doen van keuzen. Indien men echter die continuïteit ontkent, dan raakt men verstrikt in zelfontkenningen. Het doen van keuzen brengt met zich mee dat de actor zich bindt en het impliceert dat volgende keuzen worden beperkt. De essentie van vrijheid als autonome vrijheid impliceert volgens Maritain een moreel engagement. Gerald Dworkin zegt het als volgt: 'Niet het doen van keuzen heeft een intrinsieke waarde, maar te worden herkend als een mens die in staat is keuzen te doen'.⁹ De breuklijn die zich in dit verband aftekent met het liberaal-politieke denken is dat niet de keuzevrijheid van de mens op zichzelf het hoogste goed is, maar dat de mens zich door middel van zijn beargumenteerde keus bindt aan morele waarden waarmee hij zijn *authentieke vrijheid* en dus zichzelf als moreel verantwoordelijke persoon realiseert. Het kan gebeuren dat mensen na verloop van tijd (na een kritische reflectie op hun levensovertuiging) de binding aan bepaalde morele waarden vervangen door de binding aan andere waarden die zij hoger waarderen—een overgang die een morele groei kan betekenen.¹⁰ Die binding aan morele waarden die altijd in sociale relaties en gemeenschappen vorm krijgt, geeft aan dat vrijheid in essentie een *relationeel* concept is. Ik zal die essentie of authenticiteit van vrijheid als relationeel concept toelichten met behulp van enkele historische noties van vrijheid.

Sinds de zesde eeuw voor Christus was in het oude Griekenland vrijheid (*eleutheria*) van burgers verbonden met de ervaring van 'thuis zijn', bij een volk behoren of leven in een concreet sociaal milieu. De vraag was niet 'wie is vrij?', maar 'waar is iemand vrij?'

In de *polis* ging het niet om vrije mensen, maar om de plaats waar burgers vrij zijn. Het burger-zijn van de *polis* kon slechts bestaan, indien de burgers zich verenigden in een goed geordende samenleving die door wetten (*nomoi*) werd geregeerd. *Nomos* betekende echter niet slechts wet, maar verwees ook naar morele waarden: burgers konden niet als op zichzelfstaande individuen bestaan; zij konden slechts bestaan binnen de wettelijke en morele orde van de politieke gemeenschap.¹¹ De vrijheid van burgers werd dus begrepen als een *relationeel* concept—gerelateerd aan de genoemde orde van de politieke gemeenschap.

Weliswaar hebben in de *polis* altijd spanningen bestaan tussen vrijheid en wet, maar geen principiële tegenstellingen (behalve in situaties van tirannie). Vrijheid van burgers kon alleen worden gerealiseerd als zij door middel van redelijk inzicht de wet vrijwillig aanvaardden en gehoorzaamden. Vrijheid werd dan ook niet slechts door tirannie bedreigd, maar ook door een groeiend individualisme of een verzwakking van de bindende kracht van de wetten.

Ook in de joodse en christelijke tradities neemt vrijheid een belangrijke plaats in. Vrijheid betekent in die tradities allereerst: bevrijding uit een situatie van onderdrukking (bijvoorbeeld bevrijding uit de slavernij in Egypte). Vervolgens betekent vrijheid een gerichtheid op nieuwe mogelijkheden en een nieuwe toekomst. Die bevrijding uit... en vrijheid tot... komen voort uit een goddelijk handelen dat door liefde en rechtvaardigheid wordt gekenmerkt. Die goddelijke liefde en rechtvaardigheid houden een oproep in tot navolging van liefde en rechtvaardigheid tot medemensen, opdat ieder mens in relatie met anderen vrijheid kan realiseren. Daarom is ook in de joodse en christelijke tradities vrijheid een *relationeel* begrip. In het kader van die tradities wordt vrijheid bedreigd als de mens zich als individu van die relationaliteit losmaakt en de liefde en rechtvaardigheid niet navolgt.

Zowel in de Griekse *polis* als in de joodse en christelijke tradities heeft vrijheid niets te maken met individualistische opvattingen. Vrijheid wordt in essentie verstaan als een relationeel concept, dat een moreel engagement betekent met andere mensen en met de gemeenschap waar zij deel van uitmaken. In een sociaal gedifferentieerde samenleving is de essentie of authenticiteit van vrijheid te karakteriseren als een moreel engagement met de verscheidenheid van sociale gemeenschappen waarin men participeert.

7. Moeilijke vrijheid

Na de Renaissance, vooral sinds John Locke, hebben representanten van verscheidene liberale theorieën het vrijheidsbegrip op verschillende manieren gebruikt en uitgewerkt. De meeste liberale auteurs schrijven hun vrijheidsconcepten een individualistische basis toe. Zij beperken vrijheid tot individuen die gekarakteriseerd worden als 'zichzelf definiërende subjecten'; elk mens wordt beschouwd als een doel op zichzelf. Bovendien verbinden zij vrijheid met bepaalde burgerrechten, politieke rechten van participatie in het staatsbestuur en economische rechten van eigendom en concurrentie. Die rechten liggen ten grondslag aan de idee van de tegenwoordige democratische rechtsstaat. In het bijzonder hebben de rechten van economische vrijheid van de markt verstrekkende gevolgen voor de westerse samenleving—niet slechts in de economische sector, maar ook in andere sectoren van de samenleving.

Vrijheid van de markt wordt gekenmerkt door fundamentele rechten van burgers om over hun eigendommen te beschikken, er handel mee te drijven, concurrentie aan te gaan en contracten te sluiten. Iedereen is een doel op zichzelf en iedereen beschouwt derhalve anderen als potentiële concurrenten. Veel liberalen beschouwen de markt als een model dat zij ook op andere sectoren van de samenleving toepassen. Het is echter van groot belang te beseffen dat de samenleving als geheel geen markt is en dat niet-economische sectoren van de samenleving buiten de werking van de markt behoren te worden gehouden. In een sociaal gedifferentieerde samenleving bestaan ook gezinnen, vriendengroepen, godsdienstige gemeenschappen, scholen, ziekenhuizen enzovoort. De vrijheid van de markt met haar commercie en concurrentie is principieel verschillend van de vrijheid in andere sectoren van die gedifferentieerde gemeenschappen.

Zeker, er zijn neoliberale theorieën die de markt niet als een model zonder beperkingen willen toepassen op andere sectoren van de samenleving. Zij besteden expliciet aandacht aan morele waarden als sociale rechtvaardigheid en de verantwoordelijkheid van individuen en ondernemingen voor de samenleving als geheel. Zij beschouwen die waarden echter van bijkomende en corrigerende betekenis, die het hoofdzakelijk individualistisch karakter van het (neo)liberalisme niet kan verhullen.

Op grond van hun individualistische maatschappijvisie claimen liberaal georiënteerde burgers fundamentele mensenrechten ter verdediging van hun eigendom en politieke en economische vrijheid,

omdat die rechten hen bepaalde zekerheden verschaffen. Streven naar die zekerheden is op zichzelf natuurlijk niet verkeerd, maar het betekent nog niet dat men die rechten op een moreel verantwoorde manier gebruikt.

Interessant is dat de twintigste-eeuwse joodse filosoof Emmanuel Levinas in verband met vrijheid opmerkt, dat een eerste vereiste voor het nadenken over vrijheid is: het zich vrijmaken van de gehechtheid aan pseudo-zekerheden en het oog hebben voor de aanwezigheid van de ander. Die ander is volgens Levinas heel concreet: de weduwe, de wees of de vreemdeling en ieder ander wiens plaats in deze wereld kwetsbaar is. Dat wil zeggen dat onze vrijheid tot het kiezen voor bepaalde zekerheden op haar authenticiteit moet worden beproefd of onder kritiek moet worden gesteld van anderen op wie onze vrijheid, rechten en zekerheden mede betrekking hebben. Als voorbeeld kan dienen dat in een tijd waarin nog geen beschermende wetten voor arbeiders bestonden, de eigenaar van een onderneming zijn bedrijf van de hand kon doen zonder zich iets gelegen te laten liggen aan het lot van de arbeiders (en hun gezinnen). Een ander voorbeeld is dat journalisten van een roddelblad, met een beroep op het recht van vrijheid van meningsuiting en drukpers, schrijven over het privéleven van politici, acteurs en topsporters. De vraag die Levinas in dit verband zou stellen is: in hoeverre kan het handelen van een ondernemer of een journalist de kritiek doorstaan van degenen op wie zijn handelen betrekking heeft?

Denken over vrijheid wordt dus pas echt spannend, als het gaat om de manier waarop mensen met hun rechten en eigendommen omgaan in relatie tot mensen op wie hun handelen betrekking heeft en met name tot de kwetsbaren in de samenleving. Niet voor niets zegt Levinas dat authentieke vrijheid altijd gerelateerd is aan het leven van aanwezige anderen en daarom *moeilijk* is.¹²

De liberale filosoof Berlin gaat uit van vrijheid als een op een individu of een groep geconcentreerd concept. Hij schrijft onder andere over negatieve vrijheid die hij opvat als een antwoord op de vraag: 'Op welk terrein behoort het subject—een persoon of een groep mensen—te worden vrij gelaten om te doen wat hij in staat is te doen, zonder tussenkomst door anderen?'¹³ Hij is er zich terdege van bewust, dat een grote negatieve vrijheid (een vrijheid waaraan geen grenzen worden gesteld) tot onrechtvaardige situaties kan leiden. Hij betoogt: '*Wettelijke vrijheden zijn verenigbaar met extreme onderdrukking, wreedheid en onrechtvaardigheid. De uitdaging om te interveniëren door de staat of andere effectief optredende instanties ter beveiliging van de voorwaarden van zowel*

positieve vrijheid als een minimale negatieve vrijheid voor individuen is overweldigend sterk'.¹⁴ Ter bestrijding van veelvoorkomende ellende (gebrek aan inkomen, kennis, gezondheidszorg, onderdak en veiligheid) is Berlin bereid iets en als het moet veel van zijn vrijheden op te offeren, ter wille van rechtvaardigheid, gelijkheid of liefde voor de medemens. Hij beschouwt die opoffering van vrijheid echter altijd als een verlies, hoe groot de nood van de te bestrijden ellende ook moge zijn.¹⁵

Er bestaat een belangrijke breuklijn tussen Levinas' en Berlins opvattingen over vrijheid. Berlins uitgangspunt is de liberale idee van de vrijheid van het individu of een groep als hoogste waarde. Vervolgens is hij bereid immorele consequenties die de uitwerking van zijn uitgangspunt met zich mee kunnen brengen te corrigeren en veel van zijn vrijheden op te offeren. Levinas' uitgangspunt is dat menselijke vrijheid geen individualistisch concept is, maar primair een relationeel concept dat mensen plaatst in relaties van verantwoordelijkheid tot anderen. Relaties van verantwoordelijkheid vooronderstellen de erkenning van de waardigheid van de menselijke persoon. Als zodanig heeft vrijheid een normatieve dimensie die zichtbaar wordt in een aantal begrippen die er vanouds aan gerelateerd zijn: gemeenschap, liefde, rechtvaardigheid, dienst en zorg.

8. Conclusies

Hoe nobel de intentie van het liberale politiek-filosofisch denken over vrijheid ook is en hoe luid zij ook over vrijheid spreekt, zij heeft de klank van vrijheid hol gemaakt. Onder invloed van het liberale denken is de authentieke betekenis van vrijheid gedegeneereerd. In beginsel verengt het liberalisme vrijheid tot het individu als een doel op zichzelf. Het liberalisme is ver verwijderd geraakt van de authentieke betekenis van vrijheid als een relationeel begrip, dat gekenmerkt wordt door een moreel engagement met gedifferentieerde gemeenschappen. In het liberale denken worden rechtvaardigheid en verantwoordelijkheid beschouwd als bijkomende waarden om immorele uitwerkingen van het individualistisch vrijheidsconcept te corrigeren. Daarentegen is authentieke vrijheid een manier van leven, die is ingebed in morele waarden als rechtvaardigheid, verantwoordelijkheid, liefde, zorg en trouw, die haar kracht geven en onder kritiek plaatsen.

- 1 Maritain, *Freedom in the Modern World*, New York, Gordian Press, 1971, p. 30.
- 2 Maritain, 'The Conquest of Freedom,' in *The Education of Man. The Educational Philosophy of Jacques Maritain* (Donald and Idella Gallagher, eds.), Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1962, p. 159.
- 3 Maritain, 'The Conquest of Freedom', p. 168. *Freedom in the Modern World*, pp. 36-37.
- 4 Maritain, *Freedom in the Modern World*, p. 79.
- 5 Isaiah Berlin, 'Two Concepts of Liberty' (1958) in *Four Essays on Liberty*, London, etc.: Oxford University Press, 1969, p. 125.
- 6 *Ibidem*, p. 137.
- 7 Charles Taylor, *Hegel*, Cambridge, etc.: Cambridge University Press, 1975, p. 6.
- 8 Maritain, *Freedom in the Modern World*, pp. 31-32.
- 9 Gerald Dworkin, *The Theory and Practice of Autonomy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988, p. 80 (zie ook pp. 75-76).
- 10 Zie Charles Taylor, *Sources of the Self. The Making of Modern Identity*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 65.
- 11 Zie Dieter Nestle, *Eleutheria. Studien zum Wesen der Freiheit bei den Griechen und im Neuen Testament*, Tübingen: Mohr, 1967, pp. 26-30, 104-112.
- 12 Emmanuel Levinas, *Het menselijk gelaat*, Baarn: Ambo, 1987⁷, p. 98.
- 13 Berlin, 'Two Concepts of Freedom', pp. 121-122.
- 14 Berlin, *Four Essays on Liberty*, p. xlvi.
- 15 Berlin, 'Two Concepts of Liberty', p. 125.

Random de vloedlijn

Dr Hans Verboven

Filosofie en kunst in het machinale tijdperk. Een confrontatie tussen Heidegger en Jünger.

Het vergt veel moed om een doctorale dissertatie aan niet één, maar aan twee "omstreden" figuren te wijden. Dr. Vincent Blok (1970) bewijst door zijn keuze voor de filosoof Heidegger en de schrijver/filosof Jünger alvast dat hij een moedig academicus is. Niet enkel liggen deze persoonlijkheden gezien (een deel van) hun filosofische, politieke en maatschappelijke ideeën niet goed in de "markt". Hun *opus* en gedachtewereld zijn ook bepaald niet eenvoudig te doorgronden.

In "Random de vloedlijn" staat de filosoof Blok stil bij de alomtegenwoordigheid van de techniek in onze wereld. Hij vertrekt daarbij bewust vanuit een persoonlijke *uit-een-zetting* met het 'wezen' van het imperialisme, de menselijke wil tot macht. Met name de vaststelling dat elk anti-imperialistisch engagement in haar verzet tegen het imperialisme, zelf naar macht streeft en dus niet meer dan uiting is van datgene waartegen het kampt, vormt het uitgangspunt van zijn studie. Het imperialisme blijkt niet alleen alomtegenwoordig, het recupereert ook elk verzet en heeft dus een hermetisch karakter. Wil men de onwaarheid van het imperialisme aantonen, kan men dit niet door het verzet ertegen, maar slechts door de vraag naar het wezen van de macht.

In het eerste deel van de dissertatie wordt ingegaan op de onmogelijkheid van de filosofische propositie in het machinale tijdperk. Volgens Popper zijn wetenschappelijke uitspraken organismes die aan een *survival of the fittest* zijn blootgesteld. Het imperialisme is de politiek-economische vertaling van de *struggle for existence*. Om de mogelijkheid van een filosofische uitspraak in dit kader te onderzoeken wordt Heideggers antwoord op de verhouding waarbinnen mens en werkelijkheid elkaar tegenkomen geformuleerd.

In het tweede deel wordt het denken van Jünger en Heidegger behandeld tegen de achtergrond van de overgang van de menselijke bestaanswijze. Een omwenteling door filosofie en kunst is nodig om de alomtegenwoordigheid van de techniek te beantwoorden. Voor Jünger komt in eerste instantie het werk *Der Arbeiter* aan bod. Te

midden van de 'totale mobilisering' van de technische en arbeidsgerichte wereld vindt Jünger 'een nieuwe toewending van het zijn'. Dit 'zijn' wordt verpersoonlijkt in de mondiale gestalte van de 'arbeider'. Jünger blijft echter in het vangnet van het imperialisme verstrikt omdat zijn antwoord zelf van imperialisme doortrokken is, namelijk de wil tot macht als kunst.

Heideggers standpunt wordt aan de hand van *Zur Seinsfrage* geschilderd. Vooral de semantische grond van het voorstellen geniet de aandacht. Het denken moet een overgang bewerkstelligen die een omwenteling is in de vorm van een veranderde wijze van spreken en een veranderde houding van de mens tot de taal. Het antwoord op de wil tot macht moet gezocht worden in de beantwoording van de aanspraak die het menselijk denken is aangezegd. De omwenteling mag echter niet activistisch begrepen worden. Het menselijk denken kan ze enkel voorbereiden, nooit uitvoeren.

Tenslotte wordt Jüngers houding genuanceerd. Hoewel hij opgaat in een concrete voorstelling van de 'arbeider' is hem anderzijds veel gelegen aan een veranderde houding tot de taal. Vooral het dichtelijke van de gestalte van de 'arbeider' wordt ontleed.

De bovenstaande samenvatting van de hooflijnen van *Rondom de vloedlijn* mag duidelijk maken dat dit boek geen bedlectuur is. Het werk vraagt van de lezer veel inspanning. Voor een perfect opgebouwd *opus*, het resultaat van jarenlang onderzoek, brengt men die moeite echter graag op. Verder kan het voorbeeldige voetnotenapparaat en het verzorgde en vooral handige register niet onvermeld blijven. Deze dissertatie heeft als grote verdienste het denken van Heidegger en Jünger op vruchtbare wijze met elkaar geconfronteerd te hebben. In het Nederlands taalgebied is deze studie uniek, maar helaas misschien ook wat verloren. Het ware zeker zinvol om ze in het Duits te vertalen.

Een punt van kritiek is de beperkte toegankelijkheid en het soms wat stroeve taalgebruik van het boek. Tenslotte is een zekere bagage aan kennis over Heidegger en Jünger aan te raden voor de tocht. Deze laatste twee punten hoeven echter niet direct als kritiek geïnterpreteerd te worden, maar hangen veelmeer samen met het niveau van het onderwerp en vooral ook met het in principe onvertaalbare denken van Heidegger.

Voor de in de beide figuren geïnteresseerde lezer is dit unieke boek een *must*, voor iedereen die stil wil staan bij wat de mens vermag in ons machinale tijdperk een sterke aanrader.

Dr. Vincent Blok promoveerde in 2005 aan de Universiteit Leiden. Promotor was Prof. Dr. Wouter Oudemans. <http://www.vincentblok.nl/>

"Rondom de vloedlijn: Filosofie en kunst in het machinale tijdperk. Een confrontatie tussen Heidegger en Jünger" is verschenen bij uitgeverij Aspekt, Soesterberg 2005 (240 p.). ISBN 90-5911-102-8

Over de auteurs

Professor Dr Douwe Draaisma studeerde filosofie en psychologie aan de universiteiten van Groningen en Utrecht. Aan eerstgenoemde universiteit is hij bijzonder hoogleraar in de geschiedenis van de psychologie.

Mr Drs Frank Judo is hoofdredacteur van Vivat Academia.

Lic. Jaak Peeters studeerde psychologie aan de KU Leuven en is hoofd van de personeelsdienst van een multinationale onderneming. Hij publiceerde talloze artikelen over de toekomst van Vlaanderen en is onder meer auteur van de boeken *De cultuur van het simplisme: over de identiteit van mens, land en volk* (1991) en *Waarde landgenoten. Brief van een Vlaams nationalist aan de nieuwe Vlamingen* (1997).

Dr Hans J. Verboven studeerde Germaanse filologie te Leuven en Heidelberg, alwaar hij promoveerde over het werk van Ernst Jünger. Hij is verbonden aan de Faculteit TEW van de Universiteit Antwerpen, voorzitter van het Vlaams Ernst-Jünger-Genootschap en secretaris van *Van Nu & Straks IIIde reeks*.

Prof. dr. Henk E.S. Woldring is hoogleraar politieke filosofie in de Faculteit der Rechtsgeleerdheid en de Faculteit der Wijsbegeerte van de Vrije Universiteit te Amsterdam en lid van de Eerste Kamer der Staten Generaal waar hij deel uitmaakt van de CDA-fractie.

Afdelingen

<http://vva.vvb.org/vva-afdelingen.html>

VVA-Antwerpen	sirati@belgacom.net vic.mortelmans@vlaanderen.org (jongeren)
VVA-Brugge	vva.brugge@pandora.be
VVA-Brussel	vva@drvermeulen.com
VVA-Campinia	peeters.jaak@pandora.be
VVA-Klein-Brabant	janpieter.haems@pi.be
VVA-Kortrijk	paul.thurman@kulak.ac.be paul.demeester@belgacom.net
VVA-Kortrijk-Jongeren	dehaene_veerle@yahoo.com vva_jongeren@hotmail.com (secretariaat)
VVA-Leuven	peter.vanwindkens@vlm.be
VVA-Limburg	vvalimburg@pandora.be ghislain.duchateau@pandora.be (secretaris)
VVA-Oostende	wim.vereycken@pandora.be
VVA-Oost-Vlaanderen	walterdegryze@fulladsl.be
VVA-Taxandria	verdurme.bvba@pi.be

Activiteitenkalender

► VVA-Brugge-Oostkust-Houtland

Zaterdag 7 januari 2006

Nieuwjaarsreceptie

Donderdag 19 januari 2006

Bieke Hillewaert: *Archeologie in Brugge*

Donderdag 2 februari 2006

Jean-Luc Meulemeester: *Tafelen door de eeuwen heen*

Vrijdag 10 februari 2006

Prof. Dr. Mark van den Wijngaert: *De monarchie, nog invloed?*

Donderdag 9 maart 2006

Bruno Comer: *Hoe ontstaan mythes? Mei 1940*

Vrijdag 24 maart 2006

Prof. Dr. Rik Torfs: *Het pontificaat van Benedictus XVI*

► VVA-Antwerpen

Dinsdag 10 januari 2006

Openingsvergadering met Hugo Schiltz over *Nationalisme*

Zondag 15 januari 2006

26ste Nieuwjaarsconcert en receptie van het Antwerps Cultureel Overleg

Dinsdag 24 januari 2006

Ludo Permentier (Van Dale Lexicografie) over *Veranderingen in de officiële Nederlandse Spelling*

Dinsdag 7 februari 2006

Philip Heylen (schepen voor cultuur) over *De Red Star Line: de belangrijkste exit poort vanuit Europa naar de Verenigde Staten via Antwerpen*

Dinsdag 28 maart 2006

Lezing over *75 jaar Sint-Lievenscollege* in Elsa Gevaertzaal

VVA-Antwerpen biedt een aanvullend programma voor jong-academici aan

Zaterdag 11 maart 2006

Bezoek aan een sigarenfabriek

Vivat Academia 129

► VVA-Taxandria

Donderdag 19 januari 2006

Prof. Paul De Grauwe *Hoe broos is het Europese bouwwerk? Een economische kijk op Europa*

Donderdag 9 februari 2006

Gerard Bodifée *Weg uit de leegte. De spirituele nood in Europa* (ING Antwerpen)

Donderdag 8 maart 2006

Stan Milbau en Jean-Pierre Rondas *Evocatie rond Europese literatuur* (Rockox-huis Antwerpen)

Het VVA ontstond begin vorige eeuw als groepering van regionale oud-studentenkringen en heeft tot doel:

- culturele en maatschappelijke vorming ;
- verspreiding van wetenschap en cultuur ;
- behartiging van de belangen van academici, in het bijzonder het universitair onderwijs en onderzoek en permanente vorming ;
- ijveren voor verdere Vlaamse ontvoogding en ontplooiing van de Nederlandse cultuur.

Er zijn VVA-afdelingen in Oostende, Brugge, Kortrijk, Oost-Vlaanderen, Antwerpen, Taxandria, Klein-Brabant, Campinia, Brussel, Leuven-Hageland en Limburg.

Algemeen secretariaat

Rita WARDENIER

adres: Waversesteeweg 288, 1040 Brussel

gsm: 0472 89 33 99

fax: 02 412 42 00

e-mail: rita.wardenier@vub.ac.be

Administratief secretariaat

Mia CUYPERS

adres: Passendalestraat 1 A, 2600 Berchem

tel: 03 320 06 34

(op dinsdag, woensdag, vrijdag tussen 10 en 16 uur)

fax: 03 366 60 45

e-mail: vva@vvacademici.org